

Нормативната сила на фактическото – изостава ли и изоставен ли е законът при уреждането на семейните отношения?

автор: Анна-Мария Събева

Съдържание:

Въведение

- I. **Понятие за фактическо съпружеско съжителство**
 1. Терминологични уточнения
 2. Фактическото съпружеско съжителство според правната доктрина
 3. Фактическото съпружеско съжителство през призмата на съдебната практика
 4. Характерни особености на фактическото съпружеско съжителство и съпоставка с института на брака
 5. Причини за предпочитане на фактическото съпружеско съжителство пред сключването на граждански брак
 6. Сравнителноправен преглед на законодателствата на други държави и в частност на страните членки на ЕС в материята на семейните отношения
 - 6.1. Фактическо съпружеско съжителство
 - 6.2. Регистрирани партньорства и договорни форми на уреждане на семейните отношения
 - 6.3. Брак между еднополови партньори
 7. Институтът на фактическото съпружеско съжителство в светлината на правата на човека и практиката на СЕС и ЕСПЧ
 8. Българската реалност и нагласите на обществеността
- II. **Действащата нормативна уредба и предизвикателства, които предполага**
 1. Липса на уредба на института на фактическото съпружеско съжителство в кодификацията на семейните отношения
 2. Спорадична регламентация на фактическото съпружеско съжителство в българския правопорядък
 3. Предизвикателствата
- III. **Възможно развитие на правото и предложения de lege ferenda**
 1. Нормативната сила на фактическото – изостава ли и изоставен ли е законът при уреждането на семейните отношения?
 2. За регистрираното и нерегистрираното фактическо съпружеско съжителство
 3. Пределите на свободата на договаряне по чл. 9 ЗЗД в материята на семейните правоотношения
 4. Предложения de lege ferenda

Заклучение

Въведение

Правото на създаване на семейство, наред с правото на встъпване в брак, е регламентирано в чл. 12 на Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС), както и в чл. 9 на Хартата на основните права на Европейския съюз (ХОПЕС). По този начин международноправната уредба на правата на човека обхваща най-различни форми на създаване на семейство, признати от националните законодателства, явяващи се алтернатива на сключването на граждански брак. На една такава форма, а именно фактическото съпружеско съжителство, е посветено и настоящото изследване.

Фактическото съпружеско съжителство се определя традиционно в правната доктрина и съдебната практика като интимен съюз между мъж и жена, възникнал по обща воля и изграден върху отношения на взаимност, фактическа и физическа близост, в общ дом и при полагане на обща грижа за семейството и децата. Причините за съществуването му могат да бъдат от различно естество – недоверие в брачната институция, нежелание за настъпване на правните последици на брака, възможност за лесно възникване и бързо прекратяване.

Българското семейно право понастоящем се дезинтересира от това фактическо социално явление. В нормативни актове, регулиращи различни отрасли, са закрепени отделни негови правни последици, а други се извеждат казуистично от съдебната практика. Следователно то има проекции в законодателството, но съществуването му не намира място в кодифицираната уредба на семейните правоотношения.

Статистическите данни от последните десетилетия красноречиво сочат, че фактическото съжителство е все по-предпочитана от българските семейства алтернатива на брака. В тази връзка би могъл да бъде поставен въпросът загубил ли е законът регулативната си функция. Основателно би могло да бъде дискутирано също така дали правото е принудено под напора на нормативната сила на фактическото да уреди в пълнота личните, имуществените, наследствените, социалноосигурителните и други последици на института, както и съответните въпроси на произхода, осиновяването и родителските права.

Настоящото изследване има за цел да бъдат анализирани преди всичко правните измерения на фактическото съпружеско съжителство, но не изолирано от социалните, моралните, емоционалните, личностните и битовите му такива. За реализирането на тази задача ще бъдат използвани правно-догматичният и историческият метод на изследване, като ключово ще бъде прилагането на сравнителноправния анализ на регламентацията на семейните отношения в различни държави.

Поддържаното становище в настоящата разработка е, че с оглед сравнителноправния преглед на законодателствата на другите страни членки на Европейския съюз все по-осезаема е необходимостта от уреждането на института на фактическото съпружеско съжителство в българското право. Както ще стане ясно по-

долу, по този начин ще бъде гарантирано осъществяването на основното човешко право на семейство, независимо от избраната от партньорите форма за организирането му. Необходимо е постигането на справедлив консенсус между изискванията на фактическото положение, иманентно присъщите на българското правно съзнание ценности и разрешенията на европейския правопорядък.

De lege ferenda подобна регулация би поставила на преден план и въпроса за признаването на правните последици на фактическото съжителство между лица от един и същи пол. Несъмнено българското общество все още демонстрира липсата си на готовност за участие в дискусия по повод регистрираните партньорства и еднополовите бракове, но веднъж направило своя цивилизационен избор, то не следва да изостава от достиженията на европейската правна мисъл.

За да бъде даден отговор на поставените от автора на настоящото изследване въпроси, разработката ще бъде изградена, както следва. В глава Първа ще бъде разгледано понятието за института на фактическото съпружеско съжителство. Глава Втора ще бъде посветена на действащата българска нормативна уредба на семейните отношения и предизвикателствата, които тя поставя пред партньорите, създали семейство, без да го формализират чрез сключване на граждански брак. Глава Трета е отредена за възможното развитие на правото в изследваната област и за някои предложения de lege ferenda.

I. Понятие за фактическо съпружеско съжителство

1. Терминологични уточнения

За обозначаване на фактическите семейни отношения с траен характер между партньори от различен пол съществуват в правната литература и съдебната практика различни термини, сред които „фактическо съжителство”, „фактическо семейство”, „извънбрачно съжителство”, „извънбрачна двойка”, „свободен съюз”, „съжителство на съпружески начала”, „фактическо съпружеско съжителство”. С едни или други нюанси в употребата всички те се използват за назоваване на фактическата връзка между лица, които живеят съвместно като съпрузи, но без формализиране на отношенията си чрез сключването на граждански брак. В международноправната литература със сходно значение се употребява и понятието “de facto union” (фактически съюз).¹ Рядко, предимно съдебната практика си служи и с термина „конкубинат”², като в периода от

¹ Този термин е възприет например от Комисията по Европейско семейно право (КЕСП) – фондация, създадена по законодателството на Нидерландия, която се финансира от различни източници, сред които и Европейската комисия, в изработените от нея Принципи на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи.

² От латински – „*concupinatus*” – извънбрачно или фактическо съпружеско съжителство на лица от различен пол. Вж. **Berger**, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, p. 402. Следва да се има предвид, че конкубинатът, освен институт на римското право, е уреден и в съвременното френско законодателство. Чл. 515-8 на Френския граждански

1997 г. до 2000 г. най-често той отразява отрицателното отношение към поведението на един от съпрузите, явяващо се основание за развод, а впоследствие започва да се свързва със защитата на правата на децата, родени в такова съжителство³.

За целите на настоящото изследване авторът ще си служи с термина „фактическо съпругеско съжителство”, а като негови синоними - „съжителство на съпругески/семеини начала” и „фактически съюз”, за да обозначава явлението, което ще бъде анализирано по-долу. Трите елемента на понятието, а именно „фактическо”, „съпругеско” и „съжителство” функционират в своето единство за определянето на разглеждания институт като правно отношение между мъж и жена и отличаването му от брака и отношенията на лично социално партньорство⁴.

2. Фактическото съпругеско съжителство според правната доктрина

Институтът на фактическото съпругеско съжителство не е непознат на българската правна литература. Отделни автори с научен интерес в областта на семейното право дискутират различни негови аспекти. Липсата на регламентация на това фактическо явление в кодифицираната уредба на семейните правоотношения обаче е причината разглежданата тема да не е достатъчно задълбочено застъпена в курсовете по семейно право.

Проф. д-р Йосиф Фаденхехт⁵ назовава извънбрачното съжителство „незаконно съжитие” и го разглежда единствено във връзка с положението на родените от него деца. Той посочва, че заченатите и родени извън брак деца биха могли да бъдат узаконени по два начина. Първият е чрез припознаване от двамата родители и сключване на граждански брак, като в зависимост от обстоятелството кой от двата юридически факта е осъществен пръв узаконяването има действие или от сключването на брака, или от извършването на припознаването. Вторият начин – по изричната воля на родител чрез съдебно постановление, се прилага субсидиарно само когато узаконяването чрез последващ брак е невъзможно.

По-нататък, проф. д-р Любен Диков в своя курс по Българско гражданско право⁶ разглежда т.нар. от него биосоциален факт „*фактическо жизнено отношение на пълна общност за цял живот между мъж и жена*” като основа както за гражданския, така и за църковния брак. Счита, че за брак не би могло да се говори, когато тази биосоциална

кодекс предвижда, че „*Конкубинатът е фактически съюз, определен от стабилно и дълготрайно съжителство между две лица от различен или от същия пол, които живеят заедно като двойка.*” (*Le concubinage est une union de fait, caractérisée par une vie commune présentant un caractère de stabilité et de continuité, entre deux personnes, de sexe différent ou de même sexe, qui vivent en couple.*)

³ Новкиришка-Стоянова, М. Concubinatus. В: Актуални въпроси на семейното и наследственото право. Сборник в памет на проф. Лиляна Ненова. С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2017, с. 172.

⁴ Повече за понятието и терминологията – Вж. Цанкова, Ц. За понятието и определението на фактическото съпругеско съжителство. – *Юридически свят*, 2002, № 1, с. 28-43 и Цанкова, Ц. Фактическото съпругеско съжителство и българското семейно право. С.: Фенея, 2000, с. 28-39.

⁵ Фаденхехт, Й. Лекции по Българско семейно право, 1919, с. 22.

⁶ Диков, Л. Курс по Българско гражданско право, Том II, Семейно право, II издание. С.: Университетска печатница, 1941, с. 73-74.

основа е изключена, дори като потенциална възможност, откъдето извежда невъзможността за сключване на еднополови бракове. Проф. Диков изследва и правното положение на незаконнородените деца по време на действието на Закона за извънбрачните деца и за осиновяването от 1940 г.⁷, който отменя предходния Закон за припознаването на незаконнородените деца, за узаконяването им и за осиновяването от 1890 г.

Проф. д-р Нисим Меворах⁸ разглежда конкубината във връзка със забраната за многобрачие и санкционирането на фактическата бигамия от наказателното право⁹. При липсата на легална дефиниция в Закона за лицата и семейството на понятието „семейство“ проф. Меворах посочва, че под „семейство“ обикновено се разбира съвкупността от лица, свързани помежду си с брак, родство и осиновяване, т.е. изключени се явяват отношенията, основани на фактическо съжителство. Счита, че по-правилно и целесъобразно е да се говори за отношения, които произтичат от брака, родството и осиновяването, отколкото за семейство като постоянно нормативно определена категория¹⁰.

Проф. д.ю.н. Лиляна Ненова в своя курс по Семейно право на Република България от 1994 г.¹¹ обосновава, че всеки друг начин на „бракосъчетание“, различен от спазване на формата на гражданския брак като форма за валидност на акта, води до фактическо извънбрачно съжителство. Проф. Ненова посочва още, че в някои правни системи фактическият (неформален) брак се признава от закона при определени условия. Понататък в курса е отбелязано, че неоформените фактически брачни отношения са ирелевантни що се отнася до пречките за сключване на брак, като пренебрегването им е основание единствено за морална укоримост и ангажиране на деликтна отговорност, при условие че са настъпили морални или материални вреди¹². Проф. Ненова обръща внимание също така, че презумпцията за бащинство не намира приложение при извънбрачното фактическо съжителство. Прави впечатление по-скоро отрицателният нюанс в отношението към фактическото съжителство към онзи момент, тъй като рисковано би било според проф. Ненова, ако липсва разпоредба, която да установява задължителна поредност при сключването първо на граждански, а след това на църковен брак, тъй като би се стигнало по този начин до косвено поощряване на извънбрачни съжителства, които да не бъдат последвани от брак¹³.

В Третото основно преработено и допълнено издание на курса на проф. Лиляна Ненова по Семейно право на Република България по новия Семейен кодекс от 2009 г.

⁷ Закон за извънбрачните деца и за осиновяването, Обн. ДВ. бр. 267 от 26 ноември 1940 г.

⁸ Меворах, Н. Семейно право. Трето основно преработено издание. С.: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1962, с. 28.

⁹ Вж. чл. 288 от Наказателния кодекс от 1951 г., Обн. ДВ. бр. 13 от 13 февруари 1951 г.

¹⁰ Меворах, Н. Семейно право. Трето основно преработено издание. С.: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1962, с. 39.

¹¹ Ненова, Л. Семейно право на Република България, Второ основно преработено издание, С.: Софи-Р, 1994, с. 75.

¹² Пак там, с. 122.

¹³ Пак там, с. 77.

фактичкото съпружеско съжителство вече е определено като „*значимо обществено явление*”, срещано все по-често през предходните две десетилетия, което дадени нормативни актове свързват с определени правни последици¹⁴. Проф. Ненова отбелязва, че съгласно Конституцията на Република България и чл. 12 от ЕКЗПЧОС понятието „семејство” обхваща и фактически създадените семејства, сред които и фактичкото съпружеско съжителство без брак¹⁵. Освен това обръща внимание, че без оглед формалния или фактичкия характер на правната връзка, от която произхождат, всички деца – брачни и извънбрачни, се явяват адресати на родителските права и задължения¹⁶.

Проф. д.ю.н. Екатерина Матеева, от своя страна, в курса си по Семејно право на Република България от 2010 г. включва в понятието „фактичско семејство” фактичкото съжителство на мъж и жена без брак и фактичкото отглеждане на дете от партньор на родител или от друго лице без възлагане по установения ред¹⁷, но подобно на авторите на предходните курсове, не дава определение за фактичкото съпружеско съжителство.

Историческият обзор на правната литература в областта на семејното право идва да покаже, че дълго време фактичките семејни отношения не са намирали проекция в българската семејноправна теория. В нито един от разгледаните курсове не е дадена дефиниция на явлението, като причината за това може да се търси както в липсващото определение на този институт в законодателството, така и в до известна степен отрицателното отношение на обществеността допреди няколко десетилетия към извънбрачните отношения.

Предвид нарастването на значението на разглежданото социално явление, на института на фактичкото съпружеско съжителство е посветена монографията на чл.-кор. проф. д.ю.н. Цанка Цанкова, озаглавена „Фактичкото съпружеско съжителство и българското семејно право”, издадена през 2000 г., като по този начин се поставя началото както на академичния дебат по повод регламентирането на института, така и на преодоляването на отрицателното отношение към него в съдебната практика и в обществен план¹⁸. В нея проф. Цанкова дава **определение** на явлението, дефинирайки го като „неформален, доброволен и траен личен съюз за съвместен живот на мъж и жена, основан на свободната им обща воля за съжителство в семејна общност като съпрузи”.¹⁹ Някои автори избират да подхождат към очертаването на понятието за

¹⁴ Ненова, Л. Семејно право на Република България, Нова редакция проф. Методи Марков, Трето основно преработено и допълнено издание по новия Семеен кодекс от 2009 г., Книга Първа. С.: Софи-Р, 2009, с. 31-32.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Ненова, Л. Семејно право на Република България, Нова редакция проф. Методи Марков, Трето основно преработено и допълнено издание по новия Семеен кодекс от 2009 г., Книга Втора. С.: Софи-Р, 2010, с. 328-329.

¹⁷ Матеева, Е. Семејно право на Република България. Разширен лекционен курс по новия Семеен кодекс (2009). С.: ВСУ „Черноризец Храбър”, 2010, с. 24-25.

¹⁸ Новкиришка-Стоянова, М. Цит. съч., с. 173.

¹⁹ Цанкова, Ц. Фактичкото съпружеско съжителство и българското семејно право. С.: Феня, 2000, с. 99.

фактическо съпружеско съжителство чрез **съпоставката му с гражданския брак като правоотношение между съпрузи**. В правната доктрина институтът на фактическото съпружеско съжителство е определян и чрез **анализирането на неговите основни характеристики** като интимен траен съюз между мъж и жена с желан партньор в рамките на общо домакинство, който възниква и съществува като фактическо състояние, без да е необходимо спазването на някаква правно регулирана процедура, което съжителство е идентично с осъществяването между съпрузите в брака, без обаче да е свързано с неговите правни последици.²⁰ С оглед по-задълбоченото изследване на разглежданата проблематика в настоящата разработка ще бъдат използвани и трите подхода при определяне на понятието.

3. Фактическото съпружеско съжителство през призмата на съдебната практика

По отношение на фактическото съпружеско съжителство, както бе по-горе посочено, съдебната практика подхожда казуистично, извеждайки отделни негови правни последици. Практиката на отделните съдилища гравитира около определянето на явлението като интимен съюз между мъж и жена, възникнал по обща воля, в отношения на взаимност, фактическа и физическа близост в общ дом, обща грижа за семейството и децата, споделяне на разходите, но без да съществува правно задължение за това. Съгласно същата тази практика лицата, намиращи се във фактическо съпружеско съжителство, демонстрират пред обществото и околните, че живеят като съпрузи, обитават едно жилище, полагат общи грижи за домакинството според възможностите си, имат общ бюджет, правят съвместни планове за бъдещето си²¹. Други белези на фактическото съпружеско съжителство, възприемани от юриспруденцията, са грижата, взаимното уважение, помощта, материалната и моралната подкрепа, които съжителстващите на семейни начала лица си оказват. Всичко това показва, че участието на партньорите в осигуряването на благосъстоянието на общото домакинство не се изчерпва единствено чрез влягане на парични средства според собствените възможности, доходи и имущество. Поддържането на противното би превърнало положението на обитателите на едно жилище всякога във фактическо съпружеско съжителство.

Именно в тази връзка е и възприеманото от съдебната практика становище, че задълженията и отношенията на партньорите, които живеят във фактическо съжителство, не се различават от тези на лицата, встъпили в граждански брак, и същите се развиват както между съпрузи.²² В тази посока са съжденията на съдилищата и в частност на ВКС с оглед приложението на института на

²⁰ **Ставру**, Ст. Фактическото съжителство – квазибрак или факт на нормативни стероиди? - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 20.05.2012 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semeyno-i-nasledstveno-pravo/faktichsko-sajitelstvo/> (последно посетено на 03.08.2024 г.).

²¹ Вж. например Решение № 260677 от 26.01.2021 г. по в. гр. д. № 1847/2020 г. на Софийски градски съд, Решение № 497 от 11.04.2018 г. по гр. д. № 1683/2018 г. на Районен съд – Плевен и Решение № 601 от 15.05.2022 г. по в. гр. д. № 659/2022 г. на Окръжен съд – Варна.

²² Вж. в този смисъл Определение № 1298 от 18.11.2015 г. по гр. д. № 3784/2015 г. на ВКС, IV г.о. и Определение № 399/20.04.2016 г. по гр. д. № 1221/2016 г. на ВКС, III г.о.

неоснователното обогатяване в отношенията на партньори, живеещи на съпругески начала²³.

Що се отнася до задължителната тълкувателна практика на върховните съдилища, свързана с разглежданата проблематика, заслужават внимание разрешенията, постановени от Пленума на ВС в материята на обезщетението за неимуществени вреди – болки и страдания, претърпени вследствие на смъртта на близък човек. Утвърдено в доктрината е разбирането, че увреждането на едно лице може да има за резултат увреждането и на други лица.²⁴ Според Постановление № 4 от 25.05.1961 г. на Пленума на ВС кръгът на лицата, които имат право на неимуществени вреди, се определя от съда по справедливост и обхваща най-близките роднини - низходящите, възходящите и съпруга, ако действително са претърпели такива вреди. Положително за развитието на правото е разширяването на кръга на активно легитимираните да претендират такова обезщетение лица в последващата практика на ВС, а именно – Постановление на Пленума на ВС № 5 от 24.11.1969 г. В него се отбелязва, че съществуват случаи, при които между пострадалия при непозволено увреждане, починал от това, и други лица са били налице отношения, които са сходни с отношенията между кръга от роднини, определен в предходното ППВС № 4 от 25.05.1961 г. На два такива случая Върховният съд обръща особено внимание - 1) взетото за отглеждане и за осиновяване, но неосиновено от починалия дете и 2) съжителството между две лица от различен пол на съпругески начала. В мотивите на Постановлението се посочва, че в практиката се срещат случаи, при които нескрепеното с редовен брак съжителство е дълготрайно и от което са родени едно, две или повече деца. С оглед разрешенията на предходното Постановление на Пленума на ВС, преживелият при фактическото съжителство партньор не би могъл да предяви иск за обезщетение за неимуществени вреди, макар при посочената хипотеза да понася такива. Поради тази причина, позовавайки се на обстоятелството, че кръгът на лицата, които имат право на обезщетение за неимуществени вреди при непозволено увреждане на близък, следва да бъде определен по справедливост, в последващото си Постановление № 5 от 24.11.1969 г. Пленумът на ВС намира, че и в тези случаи, когато между пострадалия при непозволено увреждане и други лица извън кръга на тези по Раздел II, т. 2 на ППВС № 4 от 25.05.1961 г. са се създали отношения, напълно сродни с тези, посочени в Постановлението, е справедливо да се присъжда обезщетение за вредите от неимуществен характер, които са причинени със смъртта на близък. В тази група лица следва да намерят място отглежданите и неосиновени деца, когато това отглеждане е било трайно и е създавало връзка и чувства между пострадалия и ищеца, сходни с тези между родител и дете, както и когато пострадалият и преживелият партньор са били във фактическа семейна съпругеска връзка, която е била продължителна и от която може да има и деца. Като условие за тази връзка е постановено тя да не съставлява престъпление и да не противоречи на правилата на морала. Би могло да се поддържа, че това разрешение е справедливо с оглед изискването на чл. 52 ЗЗД, тъй като тези лица търпят

²³ Вж. Определение № 1298 от 18.11.2015 г. по гр. д. № 3784/2015 г. на ВКС, IV г.о.

²⁴ **Калайджиев**, А. Облигационно право. Обща част. Осмо преработено и допълнено издание. С.: Сиби, 2020, с. 369.

неимуществени вреди, сравними по интензитет и обем с вредите, които търпят най-близките. По-нататък, в Постановление № 2 от 30.11.1984 г. по гр. д. № 2/1984 г. на Пленума на ВС, се посочва, че лицата по предходните постановления са посочени изчерпателно. Впоследствие Тълкувателно решение № 1 от 21.06.2018 г. по тълк. д. № 1/2016 г. на ОСНГТК на ВКС предвижда, че възможността за обезщетяване на други лица извън посочените в постановленията от 1961 г. и 1969 г. следва да се допуска, но само по изключение, когато житейски обстоятелства и ситуации са станали причина между починалия и лицето да се е изградила трайна и дълбока емоционална връзка на особена близост, оправдаваща обезщетяването на неимуществени вреди – продължителни болки и страдания. Такива могат да бъдат хипотезите на отношенията между починалия и неговите братя, сестри, възходящи и низходящи от втора степен. Така Постановление № 2 от 30.11.1984 г. на Пленума на Върховния съд се обявява за изгубило сила.

Интересно е и разрешението, което ВС дава в Тълкувателно решение № 32 от 02.06.1969 г. по гр. д. № 29/1969 г. на ОСГК, а именно, че по дела за непозволено увреждане, образувани по искове за присъждане на обезщетение за неимуществени вреди от жени, спрямо които има отказ да се сключи брак, не е необходимо мъжът и жената да са живели съпружески. Достатъчно е само да са манифестирали пред обществото такова поведение, което по недвусмислен начин показва, че те проектират да сключат брак. Така заживяването на съпружески начала представлява само демонстрация на отношенията между лицата, поради което фактическото заживяване на съпружески начала не представлява обещание за встъпване в граждански брак. Необходимо е да е дадено сериозно обещание за встъпване в брак от мъж, който е могъл да го изпълни, и последващ неоснователен отказ, т.е. такъв, който не се дължи на причини, оправдаващи го от житейска и морална гледна точка.

4. Характерни особености на фактическото съпружеско съжителство и съпоставка с института на брака

С оглед всичко горепосочено, биха могли да бъдат изведени и основните характеристики на института на фактическото съпружеско съжителство в българския правопорядък. На първо място, то представлява строго личен, интимен и доброволен съюз между лица от различен пол – мъж и жена. По-нататък, характерно за него е обстоятелството, че този съюз е с продължителен, траен характер, който се състои в „относително стабилно фактическо състояние (corpus), без да е необходимо намерение да се съжителства трайно (animus)”²⁵. Достатъчно е да е възникнала воля, разбираана като субективното отношение на партньорите към бъдещето на фактическата връзка²⁶, за започване на съжителство на съпружески начала, която да се поддържа определено

²⁵ Ставру, Ст. Фактическото съжителство – квазибрак или факт на нормативни стероиди? - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 20.05.2012 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semеino-i-nasledstveno-pravo/faktichесko-sajitelstvo/> (последно посетено на 03.08.2024 г.).

²⁶ Така Цанкова, Ц. Фактическото съпружеско съжителство и българското семейно право. С.: Фенек, 2000, с. 95.

време, без да има изискване за продължителност на този период. Така фактичкото съпружеско съжителство съществува именно докато е налице воля на партньорите за това. В тази връзка е и следващата характеристика на института – неговият неформален характер, тъй като не съществува задължение за партньорите да извършват каквито и да било правни действия, свързани с поставянето на началото и прекратяването на съвместното им съжителство, или с други думи – не е необходимо спазването на правно регламентирана процедура. На следващо място, от съществено значение е обстоятелството, че съжителстващите лица споделят общо домакинство, в рамките на което, както вече бе по-горе изяснено, поддържат отношения на взаимност, фактическа и физическа близост в общ дом и при обща грижа за семейството и децата, като споделят разходите според възможностите си, но без правно задължение за това. Именно по тези белези отношенията на партньорите във фактическо съпружеско съжителство наподобяват тези между съпрузи.

Посочените характеристики сами по себе си могат да послужат като добра отправна точка при изследването на института на фактичкото съпружеско съжителство, но задълбоченото му познаване изисква съпоставянето му с института на гражданския брак²⁷. Това е така, тъй като съжителството на семейни начала се разглежда преди всичко като алтернатива на брака.

Що се отнася до приликите между двата института, които обосновават това фактичкото съжителство да се нарича именно „съпружеско”, те се изразяват в обстоятелствата, че те са състояния, че съюзът е винаги между мъж и жена, че отношенията между партньорите имат както имуществени (материални), така и неимуществени аспекти, че от тях могат да бъдат родени деца, че партньорите живеят в общо домакинство. Най-съществената прилика обаче е именно тази, че и в двата случая лицата целят да създадат една семейна единица, а именно общност между мъж, жена и техните деца, при упражняването на своите субективни права на зачитане на личния и семейния живот и на създаване на семейство²⁸. Като се вземат предвид всички тези сходства между брака и фактичкото съпружеско съжителство, би могъл да се направи правилният извод, че с оглед съдържанието на отношенията между партньорите, съжителството на семейни начала не би могло да бъде разбирано като антипод на брака²⁹.

²⁷ Следва да бъде направено предварителното уточнение, че правната доктрина влага в термина „граждански брак” две значения, а именно на един от правопораждащите за семейното право юридически факти, от една страна, и на правоотношение между съпрузите, характеризиращо се с имуществени и неимуществени аспекти – от друга. Вж. **Матеева**, Е. Семейно право на Република България. Разширен лекционен курс по новия Семейен кодекс (2009). С.: ВСУ „Черноризец Храбър”, 2010, с. 61-62.

²⁸ Вж. чл. 9 и чл. 12 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи и чл. 7 и чл. 9 от Хартата на основните права на Европейския съюз.

²⁹ Така **Цанкова**, Ц. За понятието и определението на фактичкото съпружеско съжителство. – *Юридически свят*, 2002, № 1, с. 35.

Най-голямото различие³⁰ между институтите на гражданския брак и фактическото съпружеско съжителство се състои в неформалния характер на втория. Липсата на задължение за спазване на правно регламентирана процедура дава своето отражение както върху възникването, така и върху прекратяването на съжителството на съпружески начала. Докато началото на брачното правоотношение е белязано от извършването на определени действия пред и от длъжностното лице по гражданското състояние в качеството му на представител на държавата, фактическото съпружеско съжителство възниква само и единствено по волята на партньорите и независимо от санкцията на държавата. В тази връзка е и следващата разлика – бракът се прекратява чрез исково (развод по исков ред) или охранително (развод по взаимно съгласие) съдебно производство и при наличието на изрично регламентирани в закона основания и/или предпоставки³¹, докато фактическото съпружеско съжителство би могло да бъде преустановено във всеки един момент по волята на който и да е от партньорите или по взаимно съгласие, без спазването на процедура и без оглед съществуването на конкретни причини за това. Съществено е и обстоятелството, че поради формалния характер на сключването на граждански брак за удостоверяването му се съставя официален документ, акт за гражданско състояние с конститутивно действие. За сравнение – фактическото съпружеско съжителство „не се конституира, а се констатира“³². То би могло да се доказва при необходимост като факт чрез допустимите по закон доказателствени средства - разпит на свидетели, декларация на страните за съвместно съжителство (със или без нотариална заверка), сключване от партньорите на ненаименуван договор за съвместно съжителство за уреждане на личните и имуществените им отношения в пределите на свободата на договаряне по чл. 9 ЗЗД, който да не противоречи на закона и добрите нрави³³.

На следващо място, двата института се разграничават и във времево отношение. Гражданският брак, от една страна, предполага бъдещо съвместно съжителство между съпрузите, поради което и правните му последици като правопораждащ юридически факт възникват занапред (*ex nunc*). Фактическото съпружеско съжителство, от друга страна, се основава на вече осъществени фактически отношения на живот на семейни начала през даден период, предхождащ констатирането му.

³⁰ За сравнение – в теорията на римското право се приема, че конкубинатът се отграничава от брака най-основно поради липсата на *affectio maritalis*, разбираемо като „обич, любов, разположение, пристрастие“ (D. 34.1.32.13.). Счита се още, че под *affectio maritalis* се има предвид „взаимното отношение между съпрузите като такива, респ. представянето им пред обществото за брачна двойка и зачитането им като такива“. – Вж. **Новкиришка-Стоянова**, М. Цит. съч., с. 188. Причините за отсъствието на *affectio maritalis* биха могли да бъдат от най-различен характер – не само юридически, но и икономически, социални и др. – така **Рачев**, Т. Еднополовите бракове в светлината на римското право. В: Сборник научни изследвания в памет на доц. д-р Кристиан Таков. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 296.

³¹ Вж. чл. 49 и чл. 50 СК.

³² Така **Цанкова**, Ц. Три предложения de lege ferenda за изменение и допълнение на Семейния кодекс. – В: *Семейните отношения в променящата се свят. Правни, социологически и икономически измерения*. С.: Сиби, 2014, с. 79.

³³ **Ставру**, Ст. Фактическото съжителство – квазибрак или факт на нормативни стероиди? - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 20.05.2012 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semeyno-i-nasledstveno-pravo/faktichsko-sajitelstvo/> (последно посетено на 03.08.2024 г.).

Безспорно с най-голямо значение е разликата в правните последици на двата института. Тъй като гражданският брак се основава освен на взаимната воля на сключилите го лица, още и на санкцията на държавата, той се отличава със стабилност и се ползва от изрично регламентирани механизми за защита на правата на съпрузите и децата както по време на съществуването му, така и при прекратяването му. Освен това законодателството предвижда редица имуществени и неимуществени права на съпрузите, каквито не съществуват за съжителстващите на семейни начала лица. Тъй като фактическото съпружеско съжителство представлява едно фактическо отношение, понастоящем все още нерегламентирано като институт на кодифицираното семейно право, то се свързва с определени правни последици единствено в изрично предвидените в отделни нормативни актове случаи. Всякога правните последици на фактическото съпружеско съжителство ще бъдат по-ограничени в сравнение с тези на брака, тъй като противното би било юридически недопустимо. Именно поради тази причина прилагането по аналогия спрямо фактическото съпружеско съжителство на правните норми, регулиращи брачното правоотношение, следва да бъде по-скоро изключение, отколкото правило.

5. Причини за предпочитане на фактическото съпружеско съжителство пред сключването на граждански брак

След като става ясно, че понастоящем бракът гарантира в далеч по-висока степен правното положение на съпрузите, както и на родените от него деца, посредством предвидените в закона права и задължения на лицата, оправдано би било да се зададе въпросът за причините, поради които партньорите все по-често избират неформалното уреждане на своите отношения пред встъпването във формален семеен съюз. Счита се, че началото на тази тенденция в Западна Европа се поставя в края на 60-те години на ХХ век³⁴, като може да се предположи, че промяната в нагласата на българското общество за сключване на граждански брак настъпва около 20-30 години по-късно³⁵. Този феномен е част от т.нар. „втори демографски преход³⁶“, който се състои в понижаване на раждаемостта и броя на сключените бракове за сметка на значително увеличаване на разводите, извънбрачното съжителство и раждането на извънбрачни деца. Така в Европа в началото на ХХІ век близо 30% от двойките на възраст до 30 години живеят във фактически съюз³⁷.

Причините за предпочитане на фактическото съпружеско съжителство като форма на уреждане на семейните правоотношения пред брака като институционализиран

³⁴ Вж. по-подробно **Antokolskaia**, M. Harmonisation of Family Law in Europe: A Historical Perspective. Intersentia, 2006, pp. 367 et seq.

³⁵ Така **Тодорова**, В. В подкрепа на утвърдителния отговор. Дискусия XI – Следва ли да бъдат уредени фактическото съпружеско съжителство и регистрираните партньорства? В: Брак и отношения между съпрузите. П.: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, с. 305.

³⁶ **Каа**, D. Van de. Europe's Second Demographic Transition. – *Population Bulletin*, 1987, № 42, pp. 1-47.

³⁷ Така **Антоколская**, М. Съжителство без брак в Европа: Напрежението между идеологията за не регламентирани и поривите за защита на по-слабата страна, достъпно на: [http://www.cwsp.bg/upload/docs/Non_marital_cohabitation_Antokolska .pdf](http://www.cwsp.bg/upload/docs/Non_marital_cohabitation_Antokolska.pdf) (посетено на 03.08.2024 г.). Вж. също **Toner**, H. Partnership Rights, Free Movement and EU Law. Bloomsbury Publishing, 2004, p. 31.

съюз биха могли да бъдат класифицирани в две основни групи – субективни и обективни³⁸. Субективните се изразяват в нежеланието на лицата да бъдат обвързвани от правните последици, свързани със сключването на граждански брак. Основание за скептичната им нагласа към формализирания институт биха могли да бъдат неудобствата, свързани с развода, задължението за грижа за семейството (регламентирано в чл. 17 от Семейния кодекс) и за издръжка на съпруга (чл. 141, т. 1 СК), правните последици, които неимоверно настъпват в имуществената сфера. Нежеланието за сключване на граждански брак би могло да се основава и на строго лични убеждения, например недоверие в институцията на брака като най-пригоден начин за оформяне на семейните отношения. Тези отрицателни възприятия биха могли да се коренят в израстване на лицето в нездраво семейство или преминаване лично вече веднъж през прекратяването на един дълбоко и непоправимо разстроен брак. Възможно е също така партньорите да не пристъпват към формализиране на отношенията си чрез брак не защото не желаят да получат законова закрила, а защото не считат, че съжителството им има връзка с правото. Тревожни са резултатите от проучванията, които сочат, че често пъти изборът за съжителство без брак е провокиран от непознаването на неговите правни последици. Следва да се имат предвид и хипотезите, в които икономически по-силният партньор целенасочено желае да лиши по-слабата страна от правната закрила, която би могло да ѝ осигури институционализирането на семейните отношения³⁹.

Обективните причини, от друга страна, не се намират на плоскостта на субективното нежелание на партньорите да встъпят в брак, а на тази на обективната юридическа невъзможност да го сторят поради наличие на брачни пречки. Понастоящем последните са регламентирани в чл. 7 от СК, както следва – съществуващо брачно правоотношение (ал. 1, т. 1); пълно запрещение или наличие на болест, свързана със съгласието, която е основание за поставяне под пълно запрещение (ал. 1, т. 2); болест, представляваща сериозна опасност за живота или здравето на поколението или на другия съпруг, освен ако той знае за нея (ал. 1, т. 3); родство по права линия (ал. 2, т. 1); родство по сребрена линия до четвърта степен включително (ал. 2, т. 2); осиновяване, което създава между лицата отношения на роднини по права линия или на братя и сестри (ал. 2, т. 3). Ненавършеното пълнолетие също е пречка за сключване на брак по аргумент за противното от чл. 6, ал. 1 от СК. Възможността за сключване на граждански брак от непълнолетни лица, навършили шестнадесет години, наскоро бе отменена със ЗИДСК, обн. ДВ, бр. 106 от 2023 г., в сила от 22.12.2023 г.

Поставянето на началото на фактическо съпругеско съжителство между партньори, за които са налице обективни причини, възпрепятстващи сключването на брак, крие

³⁸ Така **Еркиянова, Г., А. Богданова**. В подкрепа на отрицателния отговор. Дискусия XI – Следва ли да бъдат уредени фактическото съпругеско съжителство и регистрираните партньорства? В: Брак и отношения между съпрузите. П.: УИ „Паисий Хилендарски”, 2022, с. 320.

³⁹ Така **Antokolskaia, M.** Economic consequences of informal heterosexual cohabitation from a comparative perspective: respect parties' autonomy or protection of the weaker party? В: Семейните отношения в променящия се свят, С.: Сиби, 2014, с. 115. Вж. също **Forder, C.** European Models of Domestic Partnership Laws: The Field of Choice. – Canadian Journal of Family Law, 2000, № 17, p. 381.

опасност от възникване на нежелани от действащото право семейноправни връзки. При регламентирането на пречките за брак законодателят изхожда от целта си да закриля както обществения интерес, така и определени частни интереси на лицата. Според проф. д.ю.н. Лиляна Ненова без наличието на тези законово установени отрицателни условия „не би могло да се обезпечи формирането на стабилен и морално издържан брак, избягването на аномалии и разстройства в брачните отношения и създаването на здраво поколение“⁴⁰. При наличието на някои от тези пречки (болести и родство) съществува угрозата от създаване на засегнато от аномалии във физиологичното и психическото развитие потомство⁴¹. Причина за отрицателното отношение на правната уредба към създаването на семейство – формално чрез сключването на граждански брак и респективно неформално фактическо такова (*per argumentum a fortiori*), при съществуването на някоя от тези пречки, биха могли да бъдат и съображения от чисто морален характер, свързани с възприятията на обществеността за това кое поведение е правилно и допустимо.

6. Сравнителноправен преглед на законодателствата на други държави и в частност на страните членки на ЕС в материята на семейните отношения

При проправянето на път на дебата относно регламентирането на социалното явление фактическо съпружеско съжителство, каквато задача си поставя настоящото изследване, без съмнение ценен би бил сравнителноправният преглед на различните форми за създаване на семейство в чуждите законодателства. По-долу систематично и накратко ще бъдат разгледани в тази връзка институтите на фактическите съюзи (*de facto unions*), гражданските съюзи (регистрирани партньорства), договорите за партньорство и накрая – еднополовите бракове. Следва да се направи предварителната уговорка, че всички те представляват самостоятелни начини за организиране на личните семейни отношения и не се явяват сурогат на брака, разглеждан като доброволен съюз между мъж и жена⁴².

6.1. Фактическо съпружеско съжителство

Сравнителноправен преглед на вътрешните законодателства на страните членки на ЕС и Русия показва, че съществуват различни подходи спрямо явлението фактическо съпружеско съжителство⁴³. По този признак държавите най-общо могат да бъдат разделени в две големи групи – такива, в които съществува регламентация на неформалното съжителство на съпружески начала, и други, в които такава отсъства.

⁴⁰ Ненова, Л. Семейно право на Република България. Нова редакция проф. Методи Марков. Книга Първа. С.: Софи-Р, 2009, с. 155.

⁴¹ Така Еркянова, Г., А. Богданова. Цит. съч., с. 323-324.

⁴² Вж. чл. 46, ал. 1 от Конституцията на Република България. Сходна е дефиницията на брака – доктринерна или легална, в правните системи на повечето европейски държави. Така – Ставру, Ст. Лесли Грийн – за сексуално/полово неутралния брак. - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 01.02.2015 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semeyno-i-nasledstvenopravo/green-polovoneutralen-brak/> (посетено на 01.02.2024 г.).

⁴³ Така Тодорова, В., Д. Топузов. Принципи на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи. – *Правна мисъл*, Институт за държавата и правото, 2021, № 3-4, с. 65.

Част от държавите, в които явлението е правно уредено, приближават твърде много правните му последици до тези на брака, придавайки им почти еднакъв статут⁴⁴. Това законодателно разрешение основателно би могло да бъде подложено на критика, тъй като така на практика трудно се идентифицират различията между отделните форми на организиране на семейство и се създава двойствен правен режим чрез наличието на два почти идентични института. Все пак съществуват аспекти на отношенията между партньорите, които е резонно да се регулират по сходен начин като тези между съпрузи. За това ще стане дума по-долу.

Далеч по-оправдано е другото законодателно решение, а именно осигуряването на по-ограничена правна защита на фактическите семейни отношения в сравнение с брачните такива. Така в сферите, в които липсва изрична уредба на фактическото съжителство, се прилагат общите правила на частното право (вещно, облигационно и т.н.)⁴⁵. В този случай признаването на известни правни последици на фактическото съпружеско съжителство е без оглед наличието на какъвто и да било формален акт. Възможно е обаче да се изисква съществуването на квалифициращи факти, например родени в съжителството деца, определена продължителност на фактическите отношения⁴⁶ и други, които да обосновават т.нар. квалифицирани фактически съюзи.

Вторият основен подход спрямо фактическото съпружеско съжителство е преднамереното му „игнориране“ от законодателя при преследването главно на две цели, първата от които е гарантирането на автономията на волята на партньорите да уредят семейните си отношения, избирайки най-пригодната за тях форма по свое усмотрение, а втората – закрилата на брачната институция в нейната традиционна форма⁴⁷. С оглед поддържаната в настоящата разработка теза за необходимостта от регламентиране на института на фактическото съпружеско съжителство в българския правопорядък, по-нататък ще бъде направен критичен анализ на този подход⁴⁸.

Ако трябва да се подходи хронологично, в западноевропейската правна литература се определят три исторически периода в развитието на уредбата на фактическото съпружеско съжителство. Първият период е белязан именно от пълната дезинтересираност на законодателството от разглеждания социален феномен. Началото на втория период се бележи от осъзнаването, че това положение има за резултат несправедливото създаване на привилегировано положение за съжителстващите лица спрямо това на съпрузите, най-вече с отражение в областта на данъчното право и

⁴⁴ Понастоящем такива държави са Белгия, Словения и Хърватия. Вж. **Boele-Woelki, K., Fr., Ferrand, B., Gonsales, C., Jantera-Jareborg, L., Maarit, M. D., Nigel, V., Todorova.** Principles of European Family Law Regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in de facto Unions. Cambridge – Antwerp – Portland, Intersentia, 2019, pp. 39-40.

⁴⁵ Така **Тодорова, В., Д. Топузов.** Цит. съч., с. 66.

⁴⁶ **Тодорова, В.** Цит. съч., с. 307. Вж. още **Antokolskaia, M.** Economic consequences of informal heterosexual cohabitation from a comparative perspective: respect parties' autonomy or protection of the weaker party? В: Семейните отношения в променящия се свят, С.: Сиби, 2014, с. 128.

⁴⁷ Вж. повече в **Boele-Woelki, K., Fr., Ferrand, B., Gonsales, C., Jantera-Jareborg, L., Maarit, M. D., Nigel, V., Todorova.** Principles of European Family Law Regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in de facto Unions. Cambridge – Antwerp – Portland, Intersentia, 2019, pp. 39 et seq.

⁴⁸ Вж. в този смисъл също **Тодорова, В., Д. Топузов,** Цит. съч., с. 66.

социалното подпомагане, и неоснователно по-неблагоприятно такова в други аспекти. Именно през този втори етап се осъществява регламентирането на отделни правни последици на фактическото съпружеско съжителство. Този процес се разгръща най-пълноценно през третия период, който завършва с утвърждаването на фактическите съюзи като институт на семейното право⁴⁹.

В тази връзка е необходимо да се направи следното уточнение. Лицата, които се намират във фактическо съпружеско съжителство, биха могли да бъдат разделени основно в три групи⁵⁰. Първата се състои от партньори на по-млада възраст, за които съжителството е своеобразен „пробен брак”, т.е. период, през който те поставят основите на семейните си отношения с идеята да ги оформят впоследствие като същински брачни. Втората група включва двойки, които по някоя от анализираните по-горе причини избират неформалното съжителство като по-подходяща алтернатива на гражданския брак (като отново се има предвид траен съюз). Партньори, най-често в по-късен етап от живота си, след преминаването през неуспешен брак или прекратяването на предходни семейни взаимоотношения, съставляват третата група. Тази класификация на съжителстващите на семейни начала е ценна с оглед предприемането на целенасочена законодателна политика за регламентирането на фактическите съюзи като институт на семейното право, тъй като не всички тези групи се нуждаят в еднаква степен от правна закрила по подразбиране⁵¹. Най-уязвими се явяват представителите на втората група, що се отнася до икономически по-слабата страна в отношенията и до положението на родените в тези отношения деца. Именно тези две цели – финансовата закрила на по-слабата страна и гарантирането на правата на роденото в неформален съюз дете, наред с постоянното увеличаване на значението на фактическото съпружеско съжителство като нова социална реалност, влиянието на националните конституции и признаването на еднополовите партньорства, се явяват най-често стимулите за законодателна инициатива в посока юридическото признаване на съжителството на семейни начала⁵².

6.2. Регистрирани партньорства и договорни форми на уреждане на семейните отношения

Регистрираното партньорство, от своя страна, представлява регистрация на съжителството на лицата, чрез която се цели да се институционализира до някаква степен фактическото положение, като му се придаде подобен, но не идентичен статут с този на брака. Сходна е идеята, която стои и зад регламентирането на договорите за съвместно съжителство или партньорство, наричани още граждански съюзи. Такива

⁴⁹ В този смисъл вж. ⁴⁹ Тодорова, В. Цит. съч., с. 305-307.

⁵⁰ Вж. още Antokolskaia, M. Economic consequences of informal heterosexual cohabitation from a comparative perspective: respect parties' autonomy or protection of the weaker party? В: Семейните отношения в променящия се свят, С.: Сиби, 2014, с. 128.

⁵¹ Antokolskaia, M. Пак там, с. 129.

⁵² Mol, C. Reasons for Regulating Informal Relationships: A comparison of nine European jurisdictions. – *Utrecht Law Review*, Vol. 12, Issue 2 (June), 2016, p. 105.

съществуват например във Франция (*pacte civil de solidarité* или *PACS*)⁵³, Белгия (*cohabitation légale*) и Нидерландия (*samenlevingscontract*). При тях специфичното е, че конституционни и социални ценности се пресичат на плоскостта на договорното право⁵⁴.

Положителното на уреждането на тези два института в различните държави е, че по този начин се създава известна предвидимост, сигурност и стабилност в отношенията между партньорите и се улеснява доказването на съжителството. Освен това правните последици, които обвързват лицата, са отнапред и ясно установени, като същевременно е облекчено както започването, така и прекратяването на съвместния живот на семейни начала⁵⁵.

И двете форми на упражняване на субективното право на семейство могат да служат както като алтернатива на брака за двойките, които не желаят да се обвързват в такъв, така и като възможност за институционализиране на хомосексуалните съжителства. Съществуват страни, в които и двата института са достъпни за партньори от различен и еднакъв пол. Държави, възприели този модел, се явяват Белгия, Франция и Нидерландия⁵⁶. От друга страна, в страните, в които бракът е предвиден като съюз между мъж и жена, регистрираните партньорства и гражданските съюзи са единствените възможности за формализиране на фактическите отношения на хомосексуалните двойки. Така въвеждането на регистрираното партньорство за лица от един и същ пол и допускането на сключването на граждански съюзи от тях представляват стъпка напред по пътя към узаконяването на хомосексуалния брак. В този случай законодателството не само следва развитието на социалните отношения, но и подготвя обществото за предприемането на следващата крачка, възпитавайки у него толерантност, обществена солидарност и уважение към избора на лицата да формират семейства, независимо от сексуалната им ориентация⁵⁷.

Опитът показва, че с легализирането на еднополовия брак отпада необходимостта от съществуването на алтернативните нему институти. Въпреки това, среща се и

⁵³ Според чл. 515-1 от Френския граждански кодекс (ФГК) „Гражданският пакт за солидарност е договор, сключен от две пълнолетни физически лица от различен или от един и същи пол, за организиране на съвместния им живот.” Превод – мой (А. С.). Институтът е въведен във френското законодателство със закон от 15 ноември 1999 г. В свое решение от 9 ноември 1999 г. Конституционният съвет на Франция уточнява, че гражданският пакт за солидарност не се ограничава единствено до изискването за съвместен живот на две лица. Така **Perben**, D. *Le pacte civil de solidarité, Réflexions et propositions de réforme*. *Ministre de la Justice*, 2004, p. 5, достъпно на: https://www.gisti.org/IMG/pdf/rapport_2004-11-30_pacs.pdf (последно посетено на 03.08.2024 г.). Съгласно чл. 515-4 от ФГК партньорите се обвързват за съвместен живот и си дължат един на друг подкрепа и материална взаимопомощ според възможностите си, освен ако не са предвидили друго.

⁵⁴ Вж. по-подробно **Giudo Alpa**, P. *Future of family contracts, comparative law and European Law*. – *European Business Law Review*, Vol. 21, No. 1, February 2010, достъпно на: https://www.cbbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/Events/20081211_Brussels_Practising_Family_Law_in_Europe/EN_Alpa.pdf (посетено на 03.08.2024 г.)

⁵⁵ **Тодорова**, В. Цит. съч., с. 307.

⁵⁶ Вж. повече в **Scherpe**, J. *The Present and Future of European Family Law*, Volume IV of European Family Law. Cheltenham – Northampton, Edward Elgar Publishing, 2016, p. 45.

⁵⁷ **Тодорова**, В. Цит. съч., с. 314.

моделът на запазване отворени на всички възможности както за еднополовите, така и за разнополовите двойки⁵⁸, оправданието на който се корени в зачитането на правото на личен и семеен живот, както и на свободната воля на лицата да не се обвързват с правните последици на брака, но все пак да придадат някакъв формализъм на отношенията си. В тази връзка е интересен (и понастоящем все още екзотичен) примерът на Нидерландия, в правната система на която съществува спорадична уредба на фактическото съпружеско съжителство чрез законодателни изменения, даващи минимална защита на нерегистрираните партньори; предвиждане на значително по-широк комплекс от правни последици за лицата, сключили договор за съжителство; възможност за регистрирано партньорство, ползващо се с равен статус с този на брака; право на сключване на граждански брак както от хетеросексуални, така и от хомосексуални двойки⁵⁹.

6.3. Брак между еднополови партньори

Що се отнася до правното положение на еднополовите двойки, въпреки тенденцията националните законодателства на държавите в Европа да легализират еднополовите бракове⁶⁰, все още се наблюдават различни подходи. Страните могат да бъдат разделени в четири основни групи, както следва: които признават еднополовите бракове (понастоящем Нидерландия, Белгия, Испания, Норвегия, Швеция, Португалия, Исландия, Дания, Франция, Великобритания, Люксембург, Ирландия, Финландия, Малта, Германия, Швейцария, Словения, Австрия, Андора и Гърция); в които са уредени еднополовите регистрирани партньорства (Хърватия, Естония, Лихтенщайн, Чехия, Черна гора); в които еднополовите двойки имат право да сключват граждански съюзи (Италия и Кипър). Правните системи на последната четвърта група от държави, а именно България, Полша, Босна и Херцеговина, Румъния, Латвия, Литва и Словакия, изобщо не регулират фактическото съпружеско съжителство между лица от един и същи пол и респективно не предвиждат за тях възможност да формализират по какъвто и да е начин своите отношения.

7. Институтът на фактическото съпружеско съжителство в светлината на правата на човека и практиката на СЕС и ЕСПЧ

Проблемът за законодателното регламентиране на фактическото съпружеско съжителство би могъл да се постави и на плоскостта на доктрината и юриспруденцията по правата на човека. Както стана дума по-горе, международноправните актове в тази

⁵⁸ Понастоящем отново в Белгия, Франция и Холандия.

⁵⁹ За повече информация вж. Marriage, registered partnership and cohabitation agreements. Официален уебсайт на Правителството на Нидерландия. Достъпно на: <https://www.government.nl/topics/marriage-cohabitation-agreement-civil-partnership/marriage-civil-partnership-and-cohabitation-agreements> (посетено на 03.08.2024 г.).

⁶⁰ Пионери в това отношения се явяват Кралство Нидерландия, което узаконява еднополовите бракове през 2001 г., Белгия – през 2003 г., и Испания – през 2005 г.

област гарантират правото на зачитане на личния и семейния живот⁶¹ и правото на встъпване в брак и създаване на семейство съобразно националните закони⁶².

Безспорно ключово за анализирането на разглежданата проблематика е понятието „семейство“. Ценни в тази връзка насоки дава Ръководството по член 8 от Европейската конвенция за правата на човека⁶³. Съгласно него това понятие се отнася както до „връзки, които се основават на брака, така и до фактически (*de facto*) отношения, включително между еднополови двойки, когато страните живеят заедно извън брака или когато други фактори показват, че връзката е достатъчно постоянна“ (дела *Paradiso and Campanelli v. Italy* и *Oliari and Others v. Italy*).⁶⁴ Важно да се отбележи е обстоятелството, че според Съда по правата на човека (дело *Babiarz v. Poland*) не е налице задължение за държавата да предвиди признаване на фактическите отношения в законодателството си.

Съдът в Страсбург последователно в свои решения поддържа, че стабилните отношения на партньори от един и същи пол също се включват в понятията за „семеен живот“ и „личен живот“, поради което попадат под закрилата на чл. 8 от ЕКЗПЧОС (дела *Vallianatos and Others v. Greece*, *X and Others v. Austria*, *P. B. и J. S. v. Austria*). За пръв път това правило е изведено в делото *Schalk and Kopf v. Austria*, в което Съдът счита, че е несъстоятелно твърдението, че за разлика от разнополовите двойки хомосексуалните партньори не могат да водят „семеен живот“. По-нататък, през 2015 г. в делото *Oliari and Others v. Italy*, и през 2016 г. в *Chapin and Charpentier v. France* ЕСПЧ постановява, че нито чл. 14, нито чл. 12 във връзка с чл. 8 ЕКЗПЧОС, който е по-общ по обхват, може да бъде тълкуван като налагащ задължение за договарящите по Конвенцията страни да допускат сключването на брак от хомосексуални двойки⁶⁵. В тази връзка следва да се посочи, че със свое решение по делото *Koilova and Babulkova v. Bulgaria* от 05.09.2023 г. ЕСПЧ прие, че Република България е длъжна да създаде правна рамка и защита на двойките от един и същи пол, тъй като не е изпълнила задължението си да осигури правото им на зачитане на личен и семеен живот. Това не означава обаче, че следва да предвиди във върешното си законодателство сключването

⁶¹ Чл. 8, ал. 1 от ЕКЗПЧОС гласи, че „Всеки има право на неприкосновеност на личния и семейния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията.“. Идентичен е и текстът на чл. 7 от ХОПЕС – „Всеки има право на зачитане на неговия личен и семеен живот, на неговото жилище и тайната на неговите съобщения.“.

⁶² Чл. 12 от ЕКЗПЧОС предвижда, че „Мъжете и жените, достигнали брачна възраст, имат право да встъпват в брак и да създават семейство в съответствие с националните закони, регулиращи упражняването на това право.“. Проекция в ХОПЕС на същото правило се явява нейният чл. 9 („Правото на встъпване в брак и правото на създаване на семейство са гарантирани в съответствие с националните закони, които уреждат упражняването на тези права.“).

⁶³ Ръководство по член 8 от Европейската конвенция за правата на човека, Council of Europe/European Court of Human Rights, 2024, достъпно на английски език: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng (в последна актуализация към 09.04.2024 г., посетено на 03.08.2024 г.).

⁶⁴ Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights – Right to respect for private and family life, home and correspondence, 2024, p. 82. Превод – мой (А. С.).

⁶⁵ Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights - Right to marry, 2024, p. 7, достъпно на: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_12_eng#:~:text=Introduction-.1.personal%2C%20social%20and%20legal%20consequences (в последна актуализация към 29.02.2024 г., последно посетено на 03.08.2024 г.).

на еднополови бракове⁶⁶. Прегледът на практиката на ЕСПЧ показва още, че Съдът постепенно преминава от закрила на традиционното семейно ядро, състоящо се от съпрузите и родените в брака деца, към защита и на други фактически отношения, сред които фактическо съпружеско съжителство, отношенията между деца и техните възходящи от втора степен, братя и сестри, както и тези между деца и техните родители след развод⁶⁷.

Практиката на Съда на Европейския съюз също може да послужи за насока при уреждането на института на фактическото съпружеско съжителство у нас. От значение в тази връзка е чл. 21, пар. 1 от Договора за функциониране на Европейския съюз (ДФЕС), който предвижда, че „*Всеки гражданин на Съюза има право свободно да се движи и да пребивава в рамките на територията на държавите-членки при спазване на ограниченията и условията, предвидени в Договорите, и на мерките, приети за тяхното осъществяване.*”. В светлината на тази разпоредба правото на ЕС следва да осигурява защита на семейния живот, независимо от формата на организирането му, избрана от партньорите, при упражняване на правото на свобода на движение и установяване в рамките на Съюза⁶⁸. Това е така независимо от липсата на компетентност на ЕС в областта на семейното право. Известно е, че правилата за гражданското състояние, в които се включват и тези за брака и фамилното име, са от компетентността на страните членки (вж. в този смисъл т. 25 на Решение на СЕС от 2 октомври 2003 г. по дело *Garcia Avello*, C-148/02; т. 59 на Решение от 1 април 2008 г. по дело *Maruko*, C-267/06; и т. 16 на Решение от 14 октомври 2008 г. по дело *Grunkin и Paul*, C-353/06).

Относими към свободата на движение и правото на пребиваване са две Директиви на Съюза. Първата е **Директива 2003/86/ЕО на Съвета от 22 септември 2003 година относно правото на събиране на семейството**, която допуска държавите членки със закон или подзаконов нормативен акт да разрешат влизането и пребиваването по смисъла на Директивата на несклучил брак партньор при наличие на надлежно доказана стабилна и дълготрайна връзка⁶⁹. Другата е **Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на ЕС и техните семейства да се движат и пребивават свободно в рамките на ЕС**, в чийто чл. 3, пар. 2, б. б) също е придадено значение на наличието на такава връзка за целите на упражняването на правото на свободно движение и пребиваване.

Проекция в българското национално законодателство разглежданият принцип за гарантиране на правото на свобода на движение и установяване намира в легалната дефиниция, която Законът за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз и членовете на техните семейства дава

⁶⁶ Вж. в тази връзка и решение по дело *Fedotova and Others v. Russia* от 13.07.2021 г.

⁶⁷ Така **Sanz Caballero**, S. *Unmarried cohabiting couples before the European Court of Human Rights: parity with marriage?* – *The Columbia Journal of European Law*, 2005, Vol. 11, No. 1, p. 152.

⁶⁸ **Тодорова**, В. Цит. съч., с. 316.

⁶⁹ Вж. чл. 4, пар. 3 от Директива 2003/86/ЕО на Съвета от 22 септември 2003 година относно правото на събиране на семейството.

на понятието „член на семейството на гражданин на Европейския съюз” в пар. 1, т. 1 от Допълнителните разпоредби, а именно „лице, с което гражданинът на Европейския съюз е сключил брак или има фактическо съжителство, удостоверено с официален документ, издаден от друга държава - членка на Европейския съюз, или други документи, удостоверяващи обстоятелствата относно фактическото им съжителство, с изключение на писмено изявление от лицето”. Същественото при тази дефиниция е, на първо място, че тя е полово неутрална, за разлика от гражданския брак по вътрешното законодателство, а на второ – че макар фактическото съпружеско съжителство и хомосексуалните бракове да не са легализирани институти у нас, държавата все пак прави заявка да гарантира правото на свободно движение на лицата, избрали тези нетрадиционни за българския правопорядък форми на създаване на семейство.

Основополагащо в практиката на Съда в Люксембург с оглед разглежданата проблематика е решението му по дело C-673/16 (*Relu Adrian Coman, Robert Clabourn Hamilton, Asociația Accept срещу Inspectoratul General pentru Imigrări, Ministerul Afacerilor Interne*), образувано по преюдициално запитване на Curtea Constituțională a României⁷⁰, в което се постановява, че „В случаите, в които гражданин на Съюза е използвал свободата си на движение, отивайки в държава членка, различна от тази, на която е гражданин, и реално пребивавайки там (...) е създал или укрепил семеен живот с гражданин на трета страна от същия пол, с когото се е свързал в законно сключен в приемащата държава членка брак, член 21, параграф 1 ДФЕС трябва да се тълкува в смисъл, че не допуска компетентните органи на държавата членка, чийто гражданин е посоченият гражданин на Съюза, да откажат да предоставят на гражданина на трета страна право на пребиваване на територията на тази държава членка по съображението, че нейното право не предвижда брака между лица от един и същ пол.”. В това решение СЕС има повод за първи път да се произнесе относно понятието "съпруг" по смисъла на Директива 2004/38 на Европейския парламент и на Съвета от 29 април 2004 година относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки, за изменение на Регламент (ЕИО) № 1612/68 и отменяща Директиви 64/221/ЕИО, 68/360/ЕИО, 72/194/ЕИО, 73/148/ЕИО, 75/34/ЕИО, 75/35/ЕИО, 90/364/ЕИО, 90/365/ЕИО и 93/96/ЕИО, във връзка с брак, сключен между лица от един и същи пол. Това разрешение намира отражение и в практиката на Върховния административен съд на Република България, и по-конкретно в Решение № 11351 от 24.07.2019 г. по адм. д. № 11558/2018 г., VII отделение. ВАС приема, че непризнаването на документ за сключен граждански брак съгласно законодателството на държава членка на ЕС, оправдано чрез позоваване на вътрешното българско законодателство, представлява нарушение на правото на Съюза. С това решение Съдът признава последиците на сключен във Франция еднополов брак именно за целите на свободата на движение на гражданите на ЕС.

⁷⁰ Румънския Конституционен съд.

Прегледът на практиката на съдилищата в Страсбург и Люксембург ясно показва съществуването на дълбока пропаст между европейските ценности хуманизъм, толерантност, уважение към човешкото достойнство и недискриминация⁷¹, от една страна, и настоящата позитивноправна уредба на семейните отношения в България, от друга. Задълбоченото познаване на практиката на СЕС и ЕСПЧ и високите стандарти за закрила на правата на човека, които тези юрисдикции задават в своите решения, би послужило на българския законодател да се ориентира относно инициативите, които се очаква да предприеме, за да не изостава спрямо държавите, с чието развитие на правото се стреми да се съизмерява.

8. Българската реалност и нагласите на обществеността

В правната доктрина съществува класификация на съвременното развитие на извънбрачните съжителства на семейни начала⁷², според която то би могло да бъде подразделено на четири етапа. Първият етап се характеризира с третирането на този социален феномен като „отклоняваща се авангардна форма, практикувана от малка група” прогресивни интелектуалци. През втория етап то функционира като „прелюдия или пробен период” преди сключването на граждански брак и създаването на поколение. При третия етап партньорите считат съжителството за „приемливо като алтернатива на брака” и раждането на дете вече не мотивира двойките да формализират своите отношения. Четвъртият етап е белязан от това, че фактическото съпружеско съжителство и бракът са „неразличими един от друг” с оглед отглеждането на децата и социалната приемливост. Като се има предвид тази класификация, може да се твърди, че нагласите на обществеността спрямо съществуването на фактическото съпружеско съжителство поставят България между втория и третия етап. Това само по себе си показва, че законовата регламентация на този институт не би довела до обществено напрежение и би била навременна, ако не и закъсняла, спрямо развитието на социума⁷³.

Все пак не са отсъстващи и отрицателни нагласи у някои обществени групи към придаването на правен статут на фактическите съюзи. Те са предимно консервативно ориентирани и мотивират противопоставянето си на подобна законодателна инициатива, използвайки различни аргументи – от религиозен характер и такива,

⁷¹ Тодорова, В. Цит. съч., с. 317.

⁷² Вж. Kiernan, K. *The Rise of Cohabitation and Childbearing Outside Marriage in Western Europe*. - *International Journal of Law Policy and the Family*, Oxford: Oxford University Press, 2001, № 15, p. 3.

⁷³ В подкрепа на този извод са и данните от проучване на Националния статистически институт на Република България, озаглавено „Бракове, разводи и раждания в България в началото на XXI век.”. Съгласно статистиката в периода между националното преброяване на населението през 2001 г. и това през 2011 г. броят на лицата, които живеят съвместно без сключен граждански брак, бележи ръст. Така през 2001 г. 4.7% от населението на 20 и повече години в България е било във фактическо съжителство, а през 2011 г. е нараснал до 9.4%. Най-голямо увеличение на лицата, съжителстващи на семейни начала без брак, се наблюдава сред 30 - 39-годишните - 13.0%, следвани от лицата на възраст 20 - 29 години - 6.4%. Проучването е достъпно на следната хипервръзка: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Marriages_and_births_in_Bulgaria/bg&oldid=429308 (последно посетено на 03.08.2024 г.).

свързани с опасенията им от изоставяне на традиционния модел на брака и изместването му от по-гъвкави форми на създаване на семейство. Противниците на идеята за регламентиране на фактическото съжителство още подозират (но не без основание), че подобна законодателна инициатива би проправила впоследствие път на дискусия и оттам – на уредба в даден момент и на еднopolовите семейни отношения, което те считат за противоречащо на националната конституционна идентичност⁷⁴ и конституционната традиция на България⁷⁵. Зачитането на конституционната идентичност на страните членки на Европейския съюз се явява основен принцип на Съюза, реципрочен на този на лоялно сътрудничество. В правната доктрина се подчертава обаче, че защитата на националната конституционна идентичност чрез неприлагане на правото на ЕС би могла да бъде единствено осъществена чрез произнасяне на Съда на Европейския съюз по преюдициално запитване, отправено от съд на държава членка или чрез възражение по дело срещу конкретната държава⁷⁶.

Дебатът за конституционната идентичност бе подновен във връзка с Конституционно дело № 6 от 2021 г., повод за образуването на което бяха въпросите за обяснението на понятието „пол“ според Конституцията на Република България (КРБ), за съотношението между това понятие и прокламираното в чл. 32, ал. 1 от КРБ право на личен живот, както и този за наличието или отсъствието на предимство на чл. 8 от ЕКЗПЧОС („Право на зачитане на личния и семейния живот“) и чл. 7 ХОПЕС („Зачитане на личния и семейния живот“) пред обяснението за „пол“, възприето от КРБ. В Решение № 15 от 26 октомври 2021 г. Конституционният съд постанови, че понятието „пол“ следва да се разбира само в неговия биологичен смисъл. Това Решение, разглеждано в съвкупност със становищата по делото, постъпили от обществени, религиозни организации и представители на науката⁷⁷, отчетливо демонстрира все още консервативните нагласи на българската общественост по отношение на най-чувствителните сфери на правно регулиране, а именно тези на личния и семейния живот. Без съмнение може да бъде споделено, че каквито и законодателни инициативи да бъдат предприемани в бъдеще в тази област, следва да бъде взето предвид преобладаващото мнение на българските граждани. По този начин ще се гарантира по-лесното им адаптиране към новата юридическа реалност, която всякога трябва да бъде отражение на социалната.

⁷⁴ Повече за понятието „конституционна идеитичност“ вж. в **Белов**, М. Българската конституционна идентичност. С.: Сиби, 2017.

⁷⁵ В тази връзка е чл. 46, ал. 1 от Конституцията на Република България, съгласно който *„Бракът е доброволен съюз между мъж и жена.“*

⁷⁶ Вж. повече по темата в **Семов**, А. Неприлагане на правото на ЕС поради зачитане на националната идентичност. – Електронно издание Lex.bg, 16 ноември 2020, достъпно на: https://news.lex.bg/%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B3%D0%B0-%D0%BD%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%B7%D0%B0/#_ftn5 (посетено на 03.08.2024 г.).

⁷⁷ Вж. мотивите към Решение на Конституционния съд № 15 от 26 октомври 2021 г. по Конституционно дело № 6 от 2021 г.

II. Действащата нормативна уредба и предизвикателства, които предпоставя

1. Липса на уредба на института на фактическото съпружеско съжителство в кодификацията на семейните отношения

Както бе вече посочено, понастоящем фактическото съпружеско съжителство не е регламентирано като институт на българското кодифицирано семейно право. Така законодателят не се противопоставя на явлението, тъй като не санкционира като противоправно поведението на съжителстващите лица⁷⁸, но и не отчита съжителството като алтернативно на брака основание за създаване на семейство⁷⁹. Неколкократно обаче този въпрос е бил поставян за обсъждане - както в рамките на публичното пространство, така и на политическата сцена, кулминацията на който дебат се разгръща в периода преди приемането на новия Семейен кодекс от 2009 г. Към този момент реформата, целяща приемането на нов Семейен кодекс, представлява част от процеса по моденизиране на правните отрасли в условията на новата правна, социална и икономическа действителност⁸⁰ в резултат на приемането на Конституцията на Република България през 1991 г. и влизането на страната в Европейския съюз през 2007 г.

В мотивите към Законопроекта за Семейен кодекс, внесен от Министерски съвет през 2008 г.⁸¹, се подчертава, че 20-годишният период на прилагане на Семейния кодекс от 1985 г. показва необходимостта от регламентация на вече създадените фактически отношения. Проектът предвижда за пръв път в българското гражданско право уредбата на фактическото съпружеско съжителство на мъж и жена чрез закрепването на основното положение, че то има правно значение в предвидените от закона случаи⁸². Институтът е диференциран с оглед възможността за вписването му в регистри, поддържани от общините и кметствата, като се предвижда регистрирано и обикновено (нерегистрирано) съжителство. Предложението е регистрацията да се извършва чрез подаване на заявление лично от двамата партньори до кмета на общината или кметството по постоянния или настоящия адрес на един от партньорите.

Значението на съжителството на семейни начала, такова, каквото е заложено в Законопроекта, се проявява при уреждането на произхода на децата, родени от това съжителство⁸³, при осиновяването⁸⁴, като е предвидено да има отражение и в материята

⁷⁸ За сравнение – чл. 180 от НК (отм. - ДВ, бр. 1 от 1991 г.) е криминализирил поведението на съпуга, който напусне семейството си и заживее съпружески с друго лице.

⁷⁹ Така **Ермянова, Г., А. Богданова**. Цит. съч., с. 329.

⁸⁰ Така **Цанкова, Ц.** Новият Семейен кодекс – кодекс на съгласието и на особената закрила на децата. – *Общество и право*, 2009, №7, с. 4.

⁸¹ Вж. Законопроект № 802-01-37 от 01.04.2008 г.

⁸² Чл. 13 от Проекта за Семейен кодекс гласи: „(1) Фактическото съпружеско съжителство между мъж и жена има правно значение в предвидените от закона случаи. (2) Фактическото съпружеско съжителство и неговото прекратяване се регистрират по реда на глава трета, раздел X от Закона за гражданската регистрация. (3) Не може да се регистрира фактическо съпружеско съжителство, докато не се заличи съществуваща регистрация.”.

⁸³ Чл. 66, ал. 1 от Проекта въвежда презумпция за бащинство при фактическо съпружеско съжителство подобно на брака: „За баща на детето се счита партньорът на майката, ако детето е родено през

на издръжката⁸⁵. Що се отнася до родителските права и задължения, проектът за нов Семейен кодекс въвежда задължение за партньора на родителя при фактическо съпружеско съжителство да съдейства на родителя при изпълнение на неговите задължения⁸⁶.

След внимателен анализ на предложенията за уредба на разглеждания институт би могло да се достигне до заключението, че законодателят към онзи момент се въздържа от твърде интензивна намеса в чувствителната сфера на семейните отношения и се задоволява с идеята за една скромна базова регламентация на основни постулати, които да внасят яснота в правното положение на съжителстващите на семейни начала. Всичко това той прави при отчитането на частните интереси на партньорите и обществените такива, търсейки баланса между тях и автономията на волята на лицата да не институционализират семейството, което създават.

Може да бъде споделено, че неуспехът⁸⁷ на тази законодателна инициатива демонстрира недостатъчната зрелост на българското общество да приеме новото си положение на направило цивилизационен избор за придържане към европейските ценности. Както е видно от дебата, разгърнал се в Народното събрание преди приемането на новия Семейен кодекс от 2009 г.⁸⁸, към онзи момент сред управляващите преобладават консервативните настроения, поддържащи традиционния модел на семейството, разбирано като създадено в брак между мъж и жена. Само ново поставяне на този щекотлив въпрос за обсъждане в пленарна зала като кулминация на вече разгръщания се обществен дебат би могло да послужи за катализатор на по-либералните нагласи относно модела на семейството. Те следва да отговорят на необходимостта правното положение да се доближи до фактическото такова при съблюдаване на демократичните ценности толерантност и зачитане на свободната воля на човека.

2. Спорадична регламентация на фактическото съпружеско съжителство в българския правопорядък

време на регистрирано фактическо съпружеско съжителство или преди да са изтекли 300 дни от прекратяването му.

⁸⁴ Предвидено е изключение от правилото, съгласно което не може да се извършва осиновяване от две лица, освен ако те са съпрузи, за партньора на родителя при регистрирано фактическо съпружеско съжителство. Вж. чл. 85 от Законопроекта.

⁸⁵ Чл. 157, ал. 4 от Проекта е със следния текст: „*Правото на издръжка на бившия съпруг се прекратява, когато той встъпи в брак или във фактическо съпружеско съжителство.*”. Не се регламентира задължение за издръжка на партньорите, докато се намират в трайни фактически семейни отношения, освен ако е налице споразумение за това – вж. чл. 158 от Законопроекта.

⁸⁶ Чл. 133, ал. 2 от Законопроекта.

⁸⁷ В тази връзка чл.-кор. проф. д.ю.н. Цанка Цанкова счита, че „*Може да се съжалева, че линията на съобразяване със съвременните реалности не е проведена докрай и дългото и горещо обсъждане на феномена „фактическо съпружеско съжителство” и неговото признаване от семейното право не намира дори най-общо отражение в кодекса*”. Вж. **Цанкова, Ц.** Новият Семейен кодекс – кодекс на съгласието и на особената закрила на децата. – *Общество и право*, № 7, 2009, с. 4.

⁸⁸ Вж. Стенограми от заседания на Четиридесетото Народно събрание от обсъжданията на Проекта за Семейен кодекс № 802-01-37 от 25.09.2008 г. и 26.09.2008 г.

Понятието фактическо съпружеско съжителство понастоящем е възприето легално в редица нормативни актове, най-вече публичноправни. По обстоятелството, че то все пак има правно значение, макар да не е узаконено в Семейния кодекс, съжителството на семейни начала напомня римския конкубинат, който не се намира изцяло във от правна регламентация, а напротив - доближава се към нея чрез постепенното предвиждане на правните му последици⁸⁹. По-надолу ще бъде обсъдена накратко нормативната рамка на фактическите съюзи към настоящия момент у нас.

На първо място, съществува група от нормативни актове, в които фактическото съпружеско съжителство е предвидено като обстоятелство, което създава конфликт на интереси, тъй като партньорите се считат за „свързани лица”. Този подход е възприет например в чл. 39, ал. 1, т. 5 КСО („Членове на надзорния съвет, управител и подуправител на Националния осигурителен институт не могат да бъдат: (...) 5. лица, които са съпрузи или се намират във фактическо съжителство или се намират в родство по права или по сребрена линия или по сватовство до четвърта степен с членове на надзорния съвет, управителя и подуправителя.”) и чл. 107а, ал. 1, т. 1 КТ (Не може да бъде сключван трудов договор за работа в държавната администрация с лице, което: 1. би се оказало в йерархическа връзка на ръководство и контрол със съпруг или съпруга, с лице, с което е във фактическо съжителство (...).”)⁹⁰. Ключов в това отношение е Законът за отнемане на незаконно придобитото имущество, който съдържа легална дефиниция⁹¹ на понятието „фактическо съжителство на съпружески начала”, а именно – „доброволно съвместно съжителство на съпружески начала на две пълнолетни лица, по отношение на които не съществува родство, представляващо пречка за встъпване в брак, което е продължило повече от две години и при което лицата се грижат един за друг и за общо домакинство.” (пар. 1, т. 18 от Допълнителните разпоредби на ЗОНПИ). Освен това отново в Допълнителните разпоредби на същия закон лицата, които се намират във фактическо съжителство, са обявени за „свързани лица” (пар. 1, т. 15, б. а), а според т. 19 лицето, с което проверяваното лице е във фактическо съжителство, попада в обхвата на понятието „членове на семейството”. В обхвата на незаконно придобитото имущество, което подлежи на отнемане, попада това, придобито от лицата, намиращи се във фактическо съжителство, както и имуществото на лицето, с което проверяваното лице е във фактическо съжителство⁹². Данъчно-осигурителният процесуален кодекс, от своя

⁸⁹ Така Новкиришка-Стоянова, М. Цит. съч., с. 185.

⁹⁰ Вж. още чл. 13, ал. 2, т. 2 от Закона за медиацията, в която разпоредба се предвижда задължение за медиатора да посочи обстоятелството, че живее във фактическо съпружеско съжителство със страна по спора - предмет на медиацията; чл. 42, ал. 1 от Закона за сметната палата („Конфликт на интереси при извършване на одитите”); несъвместимостта по чл. 5, ал. 1, т. 3 от Закона за гарантиране на влоговете в банките; изискването по чл. 24, ал. 7 ЗУЕС; чл. 3, ал. 1, т. 4 и 5 от Закона за Държавния фонд за гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система и др.

⁹¹ Сравни с легалната дефиниция, дадена в пар. 1, т. 10 от Допълнителните разпоредби на Закона за чужденците в Република България, съгласно която "Фактическо извънбрачно съжителство" е налице, когато лицата живеят в едно домакинство и съжителстват на съпружески начала.”. Видно е, че ЗОНПИ въвежда допълнителни квалифициращи елементи на понятието.

⁹² Чл. 142, ал. 2, т. 2 и 5 от ЗОНПИ. Вж. още чл. 144 от същия закон.

страна, включва лицата, живеещи във фактическо съпружеско съжителство, в понятието „домакинство” (пар. 1, т. 2 от ДР на ДОПК).

Втората група от норми, които предвиждат правни последици за лицата, живеещи на семейни начала, се съдържат в процесуалните закони. Тя е свързана с възможността за партньорите да направят отказ от свидетелстване. Такива разпоредби са чл. 166, ал. 1, т. 2 от ГПК, в който е регламентирано това право за лице, с което страна по делото е във фактическо съпружеско съжителство; чл. 119 от НПК, който постановява, че *„Съпругът, възходящите, низходящите, братята и сестрите на обвиняемия и лицето, с което той се намира във фактическо съжителство, могат да откажат да свидетелстват.”*, и чл. 121, ал. 1 НПК, съгласно който *„Свидетелят не е длъжен да дава показания по въпроси, отговорите на които биха уличили в извършване на престъпление него, неговите възходящи, низходящи, братя, сестри или съпруг или лице, с което той се намира във фактическо съжителство.”* Процесуалният закон познава фактическото съпружеско съжителство и като основание за отвод по делото – чл. 22, ал. 1, т. 3 ГПК (*„Не може да участва като съдия по делото лице, което живее във фактическо съпружеско съжителство със страна по делото или с неин представител.”*) и чл. 575, ал. 1 ГПК (*„Нотариусът не може да извършва нотариални действия, когато страна в нотариалното производство или участващо в него лице са самият нотариус, неговият съпруг или лицето, с което живее във фактическо съпружеско съжителство.”*).

Много съществена е разпоредбата на чл. 2, ал. 1 от Закона за защита от домашното насилие: *„Домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка⁹³.”* Законът постановява още, че защита по него може да търси всяко лице, пострадало от домашно насилие, извършено от лице, с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка (чл. 3, т. 2 ЗЗДН), както и от възходящ или низходящ на лицето, с което се намира във фактическо съпружеско или в интимна връзка (чл. 3, т. 9 ЗЗДН) и лице, с което родителят се намира или е бил във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка (чл. 3, т. 10 ЗЗДН). По този начин се предоставя защита на съжителстващите лица и по-конкретно на по-уязвимия по една или друга причина партньор.

В трета група биха могли да бъдат обособени всички останали норми, предвиждащи правни последици за съжителството на семейни начала от най-различен

⁹³ Съгласно новата разпоредба на пар. 1, т. 6 от Допълнителните разпоредби на Закона за защита от домашното насилие (Обн. ДВ бр. 69 от 11 август 2023 г.) *„Интимна връзка” представлява съвкупност от доброволни и трайни лични, интимни и сексуални отношения между две физически лица от мъжки и женски пол, независимо от това дали споделят едно домакинство и чието възникване, съдържание и прекратяване не са обект на правно регулиране от друг закон. Трайни по смисъла на предходното изречение са отношения с продължителност поне от 60 дни”*.

характер. Въвеждането на такива разпоредби в действащото законодателство демонстрира тенденция за приравняването на правното значение на брака и фактическите семейни отношения в определени области, в които лицата се нуждаят от допълнителна закрила на своите права и законни интереси. Примери в такава посока могат да бъдат открити в чл. 130, ал. 1 във вр. с чл. 129 от Закона за здравето, в който законодателят се дезинтересира от правното положение на двойката при предоставянето на достъп до асистирана репродукция; чл. 26, ал. 2, т. 1 от Закона за трансплантация на органи, тъкани и клетки във връзка с възможността по изключение за донорство приживе от лице, с което реципиентът съжителства фактически без сключен граждански брак (т.е. донор може да бъде само лице от срещуположния пол в тази хипотеза поради обстоятелството, че в брак могат да встъпят само мъж и жена)⁹⁴; чл. 3, ал. 2 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления, съгласно която разпоредба *„Когато пострадалият е починал в резултат на престъплението, правото на подпомагане и финансова компенсация преминава върху неговите наследници или върху лицето, с което се е намирал във фактическо съжителство.“*; чл. 410, ал. 2 от Кодекса за застраховането относно встъпването от застрахователя в правата на застрахования (суброгация) и чл. 442, ал. 1 КЗ относно възможността за сключването на договор за взаимно застраховане от лица, намиращи се във фактическо съпружеско съжителство, като при прекратяването на връзката между лицата за тях съществува съгласно чл. 442, ал. 4 КЗ възможност да поискат разделяне на застраховките, освен ако договорът е сключен в полза на дете, родено и припознато или осиновено от тези лица.

Тези три групи от правни норми представляват фрагментираната понастоящем уредба на института на фактическото съпружеско съжителство в България. Действително законодателят не е игнорирал напълно социалното явление, но може да бъде споделено становището, че с оглед последиците му, регламентирани на законово равнище, бракът все още е *„привилегированата форма за създаване на семейство, която е достъпна само за лица от различен пол на този етап“*⁹⁵.

Обстоятелството, че на съжителството на семейни начала не е придаден официален статут от правото, както и начинът, по който законодателството третира партньорите веднъж като съпрузи в определени хипотези, а в други им гарантира по-органичени права или изобщо не предвижда за тях такива, създава известна непоследователност в отнасянето. Така двойки, които в определени аспекти правната система разглежда като приравнени на сключили брак, съвсем не без основание биха могли да вярват, че разполагат със законовата закрила, с която се ползват съпрузите в области, в които това не е така. По този начин те пропускат сами да гарантират своите права, сключвайки определени споразумения например⁹⁶.

⁹⁴ Чл. 26, ал. 2, т. 1 от ЗТОТК поставя и допълнителното изискване съжителството да е продължило повече от две години и за това да са налице безспорни доказателства.

⁹⁵ Тодорова, В. Цит. съч., с. 307.

⁹⁶ Това становище е развито във връзка с правното положение на лицата, съжителстващи без брак в Англия и Уелс към 2016 г., но същият извод може да се сподели и с оглед действащата нормативна

3. Предизвикателствата

Въз основа на всичко гореизложено, би могло да бъде споделено, че фрагментираната уредба на правните последици, свързани с фактическото съпружеско съжителство, несъмнено поставя съответните предизвикателства пред партньорите, избрали тази неинституционализирана форма да създадат семейство. Безспорно, стига да не са налице пречки за брак, пред лицата стои изборът да сключат такъв, за да се ползват от възможно най-пълния комплекс от права, които законодателството може да им гарантира като съпрузи. Правата обаче са придружени от задължения и други правни последици, които партньорите е възможно да искат да избегнат, без това да представлява противоположно, неморално или обществено неприемливо поведение. Още повече, новата социална реалност, която се заформя в страната през последните десетилетия, сама изисква някои изживели своето време постулати на семейното право да бъдат реформирани, за да отговарят на нуждите и очакванията на обществеността.

Така предизвикателствата, които поставя пред партньорите действащата нормативна уредба, са в следните аспекти:

На първо място, не е предвидено задължение за партньорите да допринасят за посрещането на разходите на домакинството, нито да се грижат за отглеждането на родените в съжителството лица. Макар разпоредбата⁹⁷ в този смисъл, постановяваща тези задължения за съпрузите, да звучи по-скоро пожелателно, това далеч не е така. Липсата на идентична норма, приложима към живеещите на семейни начала лица, създава неяснота относно приноса, който се очаква те да имат за благополучието на семейството.

На второ място, законодателството не предвижда възникването на правни последици в имуществената сфера на лицата, които съжителстват трайно на семейни начала. Не е уредена възможност за избор на имуществен режим, който да гарантира поделянето на придобито с общи усилия и употребявано в общото домакинство имущество при потенциално прекратяване на фактическите отношения, нито съществуват норми, които да регулират разпореждането с права върху семейното жилище или покъщнина, докато траят фактическите отношения. Нещо повече, съгласно § 1. от Допълнителните разпоредби на СК „семейно” е това *„жилище, което е обитавано от двамата съпрузи и техните ненавършили пълнолетие деца”*. Тоест по смисъла на легалната дефиниция семейно жилище могат да имат само съпрузи. По този начин законът не охранява интереса на родените извън брак деца, тъй като не съществува регламентация на възможността след прекратяване на фактическите отношения жилището, обитавано от семейството, да бъде предоставено за ползване на

уредба на фактическото съпружеско съжителство в България. Вж. **Probert, R., M., Harding.** England and Wales. IEL Family and Succession Law. Kluwer Law International BV, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, 2016, p. 108.

⁹⁷ Вж. чл. 17 от Семейния кодекс.

родителя, на когото е възложено упражняването на родителските права по реда на чл. 127, ал. 2 СК⁹⁸.

Липсва уредба освен това относно пределите на свободата на договаряне при сключването на споразумения между партньорите. Действащото законодателство не дава категоричен отговор на въпроса дали освен имуществените си отношения лицата могат да договорят и неимуществените аспекти на своето съжителство.

На следващо място, не е установено право на иск за издръжка срещу партньора, когато едно от лицата се намира в невъзможност да посреща самостоятелно нуждите си – било поради особеностите на здравословното си състояние и неработоспособност, или в резултат на ангажираността си с грижата за децата или общото домакинство. Впрочем, последната хипотеза не е предвидена и в отношенията между съпрузи като основание за претендиране на издръжка⁹⁹.

Неясно също така е положението на преживелия партньор при смъртта на едно от лицата с оглед обитаването на семейното жилище. Не са предвидени за него наследствени права по отношение на имуществото на починалия, освен при наличието на завещание, към която хипотеза следва да се прилагат общите правила на Закона за наследството, включително тези с оглед запазената част на необходимите наследници.¹⁰⁰ Съставяне на завещание в полза на лицето, с което партньорът живее на съпружески начала, мотивирано от фактическите отношения, макар това съжителство да не е изрично регламентирано като институт на семейното право, не би могло да се третира като противоречащо на закона, обществения ред или добрите нрави и оттам – нищожно при условията на чл. 42, б. в) от ЗН. Изводът е, че не е предвидена възможност преживелият партньор да изисква по-благоприятно третиране поради фактическите семейни отношения, които е поддържал с починалия¹⁰¹.

За пълнота, при анализирането на въпроса за наследяването при фактическото съпружеско съжителство следва да се посочи една по-рядко срещана на практика хипотеза, в която лицето все пак може да получи имуществото на починалия си партньор въпреки отсъствието на съставено в негова полза завещание. Този правен ефект би се реализирал чрез приложението на т.нар. наследствена трансмисия, уредена в чл. 57 от ЗН¹⁰² в следната ситуация: лицето А и лицето Б живеят във фактическо съпружеско съжителство, от което се ражда лицето В. В има установен произход от двамата си родители. Когато Б почине, негов законен наследник ще бъде В по силата на чл. 5, ал. 1 от ЗН, но такъв няма да се явява А поради липсата на сключен граждански брак с починалия. Ако по стечение на обстоятелствата В (което не е оставило низходящи) почине преди да приеме наследството на Б, то негов законен

⁹⁸ Вж. чл. 56 от СК относно предоставянето на семейното жилище след развода.

⁹⁹ Вж. чл. 139 от Семейния кодекс.

¹⁰⁰ Чл. 28-37 от Закона за наследството.

¹⁰¹ **Цанкова, Ц.** Наследяването при фактическото съпружеско съжителство. – *Собственост и право*, 2002, № 10, с. 39.

¹⁰² **Цанкова, Ц.** Пак там, с. 38.

наследник, от своя страна, ще бъде преживелият му родител А на основание чл. 6 от ЗН. Така А, ако приеме наследството на своя наследодател В, ще наследи и наследствените му права по отношение на наследството, оставено от Б. Упражнявайки ги чрез волеизявление за приемане, в крайна сметка наследството на починалия партньор ще премине в патримониума на преживелия.

Най-деликатен, може би, остава въпросът за защитата на правата на децата, родени във фактически съюз, и изравняването на правното им положение с това на родените в брак деца¹⁰³. Предвид липсата на презумпция за бащинство в хипотезата на фактическо съпругеско съжителство, за разлика от приложението ѝ при брака¹⁰⁴, буди съмнение поддържането на становище за равенство на децата, независимо от формата на организиране на семейните отношения, която техните родители са избрали. Неопределеността в правното положение на детето с оглед произхода от бащата създава проблем във връзка с наследяването по закон, когато то е родено във фактическо съжителство. Това, от своя страна, има отражение върху правото на детето да разполага със запазена част от наследството съгласно чл. 28, ал. 1 от ЗН, както и с всички други правни възможности, които би имало то като наследник по закон от първи ред¹⁰⁵. Тези въпроси не са без значение, предвид обстоятелството, че по данни на Европейската комисия през 2020 г. в 8 държави членки на ЕС, сред които и България, броят на родените извън надвишава този на родените в брак деца¹⁰⁶.

На последно място, несправедливо изглежда и разрешението партньорите, намиращи се във фактическо съпругеско съжителство, да не могат да осиновяват съвместно едно лице¹⁰⁷, или най-малкото съжителстващият с родителя да не разполага с правото да осинови детето на своя партньор. Така би могло да се стигне до ситуация, в която лица, между които фактически са установени отношения и емоционална близост като между родител и дете, да не могат да се наследяват едно друго или да предявяват иск за издръжка едно на друго при необходимост¹⁰⁸.

¹⁰³ Още отмененият Семейен кодекс от 1985 г. е предвиждал като принцип на семейното право в своя чл. 3 равенството на родените в брака, извън брака и на осиновените деца. Идентична е актуалната разпоредба на чл. 2, т. 5 от СК от 2009 г. Тези разпоредби са проекция на конституционно закрепеното правило на чл. 47, ал. 3 от КРБ в същия смисъл.

¹⁰⁴ Вж. чл. 61 от Семейния кодекс.

¹⁰⁵ **Цанкова, Ц.** Произходът на децата от фактическото съпругеско съжителство. – *Собственост и право*, 2006, № 9, с. 39-40.

¹⁰⁶ Останалите държави са Франция, Португалия, Естония, Словения, Швеция, Дания и Нидерландия. Вж. по-подробно – Marriage and divorce statistics – Statistics Explained, достъпно на: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics#A_rise_in_births_outside_marriage (последно посетено на 03.08.2024 г.). Съгласно данни на Националния статистически институт през 2021 г. броят на извънбрачните раждания е 35 446, или 60.0% от всички раждания в Република България, като за 79.8% от тези извънбрачни раждания има данни за бащата. Това означава, че тези деца най-вероятно се отглеждат в семейна среда от родители, живеещи в съжителство без брак. Вж. по-подробно – Население и демографски процеси през 2021 г., достъпно на следната хипервръзка: https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2021_6IY8TD4.pdf (последно посетено на 03.08.2024 г.).

¹⁰⁷ Вж. в тази връзка чл. 81, ал. 1 от Семейния кодекс.

¹⁰⁸ С оглед разпоредбите на чл. 140 и чл. 141 от Семейния кодекс.

III. Възможно развитие на правото и предложения de lege ferenda

1. Нормативната сила на фактическото¹⁰⁹ – изостава ли и изоставен ли е законът при уреждането на семейните отношения?

Отговорът на този въпрос изисква добро познаване на динамиката на обществените процеси. Правото, претворено в закона, е инструмент за гарантиране на справедливо развитие на човешките взаимоотношения и на спокойствието на гражданите да упражняват правата си с граница нормативно закрепените правила за поведение и свободата на другия. Законът като източник на правото съдържа абстрактни правни норми, които привързват към определен фактически състав конкретни правни последици. Той е призван да регулира по траен начин основни обществени отношения. Освен да задава параметрите, в които е допустимо да се развиват те, законът следва да се адаптира към естествените промени, които неизменно настъпват в тях в хода на времето¹¹⁰, за да не бъде изоставен от обществото. В това се изразява същността на завещаната ни от римското право концепция, според която законът по-скоро следва развитието на обществените отношения, отколкото интервенира радикално в тях¹¹¹.

От друга страна, закрепените в закона правни норми притежават потенциал да оказват дълбоко възпитателно въздействие върху обществеността. Нещо повече, поради своята задължителност те способстват за формиране на съзнание на отделния индивид за категориите справедливост, морал и добросъвестност, върху които се крепи демократичният правопорядък.

Не изпълнява следователно регулативната си функция онзи волеви нормативен акт, който не може да постигне своите цели да регламентира обществените отношения и да защитава правата и интересите на гражданите. Безпомощен е законът, когато е непълен и не отговаря на общественото мнение. Този закон е „мъртъв“, защото е изоставен под напора на фактическите обстоятелства. Проф. Сталев счита, че под влиянието на фактори от различен характер, например социално положение, икономически интереси, религиозни убеждения и други, в съзнанието на човека се формират правни преживявания, които не зависят от официалното обективно право. Така те в своята съвкупност изграждат т.нар. „интуитивно право“. То въздейства върху установения от

¹⁰⁹ За пръв път изразът „нормативна сила на фактическото“ е използван от немския юрист Георг Йелинек (1851-1911 г.) в смисъла му на присъщата на човека закономерност да превръща наблюдаваното повтарящо се поведение, предприемано при едни и същи условия, в нормално, редно и впоследствие дължимо. Вж. повече в Сталев, Ж. Нормативната сила на фактическото. Трето издание. С.: Сиела, 2022, с. 45 и сл. С посочения термин проф. Сталев обозначава зависимостта на правото от стоящи отвъд него факти на обективната действителност (природни, биологични, психични и обществени). В монографията си проф. Сталев поставя един много съществен предварителен въпрос, а именно дали е мислимо претендираното превръщане на фактическото в нормативно, в което се състои нормативната сила на фактическото.

¹¹⁰ В правната литература зависимостта на правната уредба от подлежащата на уредба материя се обозначава с понятието „естество на нещата“. Така Сталев, Ж. Пак там, с. 153.

¹¹¹ Така Новкиришка-Стоянова, М.. Цит. съч., с. 174.

държавата правопорядък в две насоки – утвърждавайки го и засилвайки ефикасността му или катализирайки общественото настроение за неговото реформиране¹¹².

Тъй като правото е жива материя, непрестанно променяща се поради динамиката на оборота и под натиска на обществените нагласи и очаквания по чувствителни въпроси, осезаема е необходимостта то обективно да посрещне изискването за гарантиране на правото на всеки гражданин да създаде семейство по свой избор. Това законодателят следва да извърши при съобразяване на фактори от различно естество – достойните за защита интереси на лицата, действителните икономически условия в страната, справедливостта, добрите нрави, обичаите и нуждите на живота.

Може да бъде споделено следователно становището, че няма да изостава и съответно няма да бъде изоставян от адресатите онзи закон, който съответства в най-пълна степен на убежденията на преобладаващата част от членовете на дадено общество и то на определено стъпало от неговото развитие. Както твърди проф. Живко Сталев, „Справедливото вчера не е справедливо днес и справедливото днес няма да е справедливо утре“¹¹³. Естественото приспособяване на справедливостта към неминуемите промени в обществото следва да има проекция в адаптирането на правните норми към същите. Това, разбира се, не бива да се отразява в твърде чести, неконтролни, немислени и прибързани законодателни промени, особено що се отнася до толкова деликатни отношения като семейните, защото така би се накърнила правната сигурност и то в материя, към която обществото е извънредно чувствително.

От всичко дотук изложено може да се направи правилният извод, че всяка една законодателна инициатива трябва, от една страна, да отчита вече утвърденото фактическо положение и да се съобразява с преобладаващите убеждения на гражданското общество, а от друга – да се стреми да въздейства върху човешкото поведение в определена благоприятна посока. Това е така, тъй като „правните норми крият в себе си необозрими възможности за културно-възпитателно, социално-педагогическо въздействие“¹¹⁴. Наложителна в този смисъл се явява правната уредба на фактическото съпружеско съжителство в България, която рано или късно ще бъде факт, но е важно реформата да се извърши чрез подходящите механизми. Без съмнение съобразяването с „естеството на нещата“¹¹⁵ би обезпечило ефикасността на законодателството.

2. За регистрираното и нерегистрираното фактическо съпружеско съжителство

За да бъдат предвидени каквито и да било правни последици на фактическите семейни отношения, законодателят първо следва да се справи с проблема във връзка с

¹¹² Така Сталев, Ж. Нормативната сила на фактическото. Трето издание. С.: Сиела, 2022, с. 53.

¹¹³ Сталев, Ж. Пак там, с. 150.

¹¹⁴ Сталев, Ж. Културно-възпитателно значение на правораздаването. Встъпителна лекция, публикувана в Годишника на Софийския университет, Юридически факултет. т. XXXII (1941-1942). С.: Унив. печ., 1942, с. 1-26.

¹¹⁵ Вж. по-подробно Сталев, Ж. Нормативната сила на фактическото. Трето издание. С.: Сиела, 2022, с. 153.

доказването им. За реализирането на тази задача може да послужи регистрацията на фактическото съпружеско съжителство. Независимо от начина и условията за извършването ѝ, тя никога не би могла да бъде равностойна на сключване на граждански брак. Осъществяването ѝ би било с оглед създаването на яснота относно съществуването на това фактическо състояние и установяването на продължителността му.¹¹⁶ Тези обстоятелства сами по себе си биха могли да служат като основание за признаването на повече правни последици на конкретната хипотеза на съжителство на семейни начала. Особено съществено е доказването на фактическия съюз с оглед положението на родените в него деца, за което ще стане дума по-долу.

В сравнителноправен план се наблюдават различни подходи в държавите членки на ЕС относно доказването на фактическото съжителство. Във Франция например все още в някои кметства може да се получи удостоверение за съжителство, но с въвеждането в законодателството през 1999 г. на гражданския пакт за солидарност (*pacte civil de solidarité - PACS*), отпада задължението на кметствата да издават този документ. Интересен пример в това отношение представлява Испания, която традиционно се счита за една от най-прогресивните европейски държави що се отнася до реализирането на свободната воля на личността и създаването на семейство. Част от автономните области в страната имат компетентност да създават закони в материята на гражданското право (Навара, Балеарски острови, Баска автономна област, Галисия, Каталуня, Арагон)¹¹⁷ и това са тези, които към момента на влизане в сила на Испанската конституция през 1978 г. са имали собствена уредба на гражданскоправните отношения. Всички те имат закони относно фактическото съпружеско съжителство със собствени дефиниции на понятието и специфични изисквания към партньорите. Регламентация на фактическите отношения на семейни начала има и в още няколко области, които по принцип нямат гражданскоправна компетентност¹¹⁸ (Мадрид, Астурия, Андалусия, Канарски острови, Екстремадура, Кантабрия и Валенсия). В някои области, например Балеарските острови, за приложението на относимия закон (*Ley 18/2001, de 19 de diciembre, de Parejas Estables*¹¹⁹) е необходимо вписване в специален регистър, на което е придадено конститутивно действие. В сходния регистър, който се поддържа в Баската автономна област¹²⁰, биха могли да се вписват освен декларациите за конституиране и прекратяване на фактическите съюзи, още и споразуменията, които партньорите

¹¹⁶ **Цанкова**, Ц. Реформата в българското семейно право. – *Общество и право*, 2007, № 1, с. 7.

¹¹⁷ **Bueno Medina**, L. The spanish relationships legislation. In: *Common Core and Better Law in European Family Law*, ed. by Katharina Boele-Woelky. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2005, p. 309.

¹¹⁸ **Berriain Flores**, I. Las uniones no matrimoniales y el derecho al libre desarrollo de la personalidad (A propósito de la sentencia del Tribunal Constitucional 93/2013, de 23 de abril). – *Derecho privado y Constitución*, 2014, № 28, p. 139.

¹¹⁹ Достъпен на: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2002-917> (посетено на 03.08.2024 г.)

¹²⁰ Ley 2/2003, de 7 de mayo, reguladora de las parejas de hecho. Достъпен на: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2011/BOE-A-2011-18545-consolidado.pdf> (посетено на 03.08.2024 г.).

ключват относно имуществените си отношения. Подобна възможност предвижда и законът за фактическото съжителство в област Мадрид¹²¹.

В българската правна доктрина са направени различни предложения de lege ferenda за процедура по регистрация на фактическото съпругеско съжителство. Първото се състои във възможността за вписване по реда на Закона за гражданското състояние на съжителството пред длъжностно лице по гражданското състояние по местоживеенето на партньорите, в резултат на което да бъде издавано удостоверение за фактическо съпругеско съжителство. Такова вписване би имало единствено констативно значение с оглед облекчаването на доказването на фактическото положение и не би променяло гражданското състояние на лицата. Втората възможност би могла да бъде уредбата на специално охранително съдебно производство, което молителите да предприемат с цел постановяване на определение от съда за констатиране наличието на фактическо съпругеско съжителство между тях¹²². Друг вариант е регламентация на правото на партньорите да сключват пред нотариус договор за съжителство¹²³, който освен да установи предвидимост в отношенията им, би служил и за удостоверяване на съвместния им живот като семейство.

С доказателствено значение би се ползвала и нотариално заверена декларация, но съставянето на такава не би било равнозначно на регистрация на фактическите отношения. Впрочем, няма пречка тази възможност да бъде осъществявана и понастоящем, но не може да се очаква от нотариуса да проверява наличието на определени обстоятелства при липсата на изрично уредено производство, което да му вмения подобни задължения. В такава хипотеза нотариусът удостоверява изявленията на лицата, а декларацията има единствено свидетелстващо значение. С нея се доказва твърдението на страните, но не и действителното положение.

Така чрез намесата на длъжностното лице по гражданското състояние, съда или нотариуса в процеса по регистрация ще бъде осъществяван контрол от страна на държавата за наличието на условия или пречки (ако такива бъдат законодателно регламентирани) за установяване на фактическо съпругеско съжителство, но без да бъде извършвана твърде инвазивна намеса в тези отношения. Несъмнено правото не може да предотврати поставянето на началото на живот на семейни начала от лица, за които съществуват пречки или не са налице дадени условия, но то разполага с механизмите да лиши партньорите от по-благоприятните правни последици, от които е предвидило да се ползват фактическите отношения, съобразени с изискванията му.

3. Пределите на свободата на договаряне по чл. 9 ЗЗД в материята на семейните правоотношения

¹²¹ Ley 11/2001, de 19 de diciembre, de Uniones de Hecho de la Comunidad de Madrid. Достъпно на: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2002-4374 (посетено на 03.08.2024 г.).

¹²² Тези предложения са направени от д-р Стоян Ставру в **Ставру**, Ст. Фактическото съжителство – квазибрак или факт на нормативни стероиди? - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 20.05.2012 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semeyno-i-nasledstveno-pravo/fakticheskoo-sajitelstvo/> (посетено на 03.08.2024 г.).

¹²³ **Еркънова, Г., А. Богданова.** Цит. съч., с. 324.

Друг основополагащ въпрос освен този за регистрацията на фактическото съпружеско съжителство се явява възможността лицата да сключват договори за партньорство при проявление на принципа на диспозитивност, с които да внасят отнапред яснота в своите отношения и които да служат за доказването на възникналото фактическо положение. В изработените от Комисията по европейско семейно право (КЕСП) **Принципи на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи** е закрепено правилото за свободата за сключване на споразумения между партньорите с оглед личните, финансовите и имуществените им отношения¹²⁴.

Широко прието е и в чуждите вътрешни законодателства, че партньорите могат да се споразумяват относно отделни правни аспекти на съвместния си живот. В правната доктрина¹²⁵ е застъпено схващането, че такива споразумения не противоречат на обществения ред, поради което няма да се явяват недействителни с оглед разпоредбата на § 138 от Гражданския законник (Bürgerlichen Gesetzbuches - BGB) на Федерална Република Германия, освен при наличието на изключителни обстоятелства. Такива хипотези са тези, при които клаузите на договора прекомерно навлизат в личния живот или ограничават правото на самоопределение на партньорите. Красноречив пример в такава посока би могло да бъде поемането на задължение за използване на определени методи за контрацепция.

Понастоящем възможност за сключване на подобни споразумения не е предвидена в българското действащото семейно право. Поради това, ако две лица, живеещи на семейни начала, желаят да създадат някаква предвидимост и да зададат параметри на своята връзка, ще намерят приложение общите правила на гражданското право. Едва ли може да се сподели становището, че това е най-справедливото разрешение, когато става дума за регулиране на семейни правоотношения.

Следва да бъде подкрепено изложеното в правната доктрина разбиране, че при фактическото съпружеско съжителство е налице *„социална и интимна обвързаност, а съвместният им живот (на съжителстващите лица – бел. моя – А. С.) има характеристики, съдържание и морални измерения, свършено различни от това на обикновени съконтрагенти по граждански договор”*¹²⁶. Безспорно фактическите съюзи представляват явление, касаещо семейните отношения, поради което е логично и съгласенията относно тях да бъдат подложени на по-различен правен режим от общия, приложим към гражданските договори.

В тази връзка, каквито и резерви да бъдат изложени относно изричното регламентиране на договорите за партньорство, те ще се окажат в голямата си част

¹²⁴ Вж. в тази връзка Принцип 5:7. Принципите на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи са публикувани на български език в превод на доц. д-р Велина Тодорова и д-р Димитър Топузов в сп. *Правна мисъл*, Институт за държавата и правото, 2021, 3-4, с. 69-77.

¹²⁵ Schwab, D., P. Gottwald, S. Lettmaier. Family and Succession Law in Germany. IEL Family and Succession Law. Kluwer Law International BV, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, 2012, p. 75.

¹²⁶ Цанкова. Ц. Реформата в българското семейно право. – *Общество и право*, 2007, № 1, с. 8.

несъстоятелни, най-малко поради съществуването на застъпената в чл. 37 СК възможност за сключване на брачен договор, включително преди момента на встъпване в граждански брак, с който лицата да уредят имуществените си отношения. Това обстоятелство до голяма степен предreshава въпроса за допустимостта предмет на договорите за партньорство по нашето право да бъдат именно тези отношения. По-деликатен е проблемът за неимуществените аспекти на съжителството и в частност – положението на родените в него деца. Действащото право предвижда в чл. 123 от СК упражняване на родителските права и задължения по общо съгласие на родителите от тях заедно и поотделно и в интерес на детето. Уреден е и механизъм за разрешаването на споровете относно родителските права, дори когато родителите не живеят заедно (чл. 127 от СК). При тези законови разрешения изглежда резонно да бъде споделено изложеното от чл.-кор. проф. д.ю.н. Цанка Цанкова становище¹²⁷ относно допустимостта в съглашенията за фактическо съпружеско съжителство или в отделни договори на клаузи относно отглеждането, възпитаването, образованието и други аспекти от живота на децата при отчитане на техния висш интерес и императивните повели на закона.

Макар в действащата уредба на семейните отношения да не е заложено сключването на договори за партньорство, такава принципна възможност съществува и у нас, стига страните да се съобразят с императива на чл. 9 от ЗЗД, а именно съглашението да не противоречи на повелителните норми на закона и на добрите нрави. Пределите на свободата на договаряне, които поставя наличието на императивни правни норми, лесно биха могли да бъдат идентифицирани. По-голямо затруднение би представлявало за страните да държат сметка за границите на добрите нрави. За да внесе яснота именно в това отношение и да защити правата както на партньорите, така и на техните деца, законодателят следва да зададе обсега, в който съжителстващите лица могат да се договарят, полагайки основите на семейния си живот. Нещо повече, с цел по-голяма защита на лицата, в правната сфера на които подобен договор би имал действие, е препоръчително да се предвиди квалифицирана форма за сключването му *ad solemnitatem* (най-удачно писмена форма с нотариална заверка на подписите). Тя ще бъде елемент от фактическия състав на споразумението и несъблюдаването ѝ ще влече нищожност на договора на основание чл. 26, ал. 2, предл. 3 от Закона за задълженията и договорите.

4. Предложения de lege ferenda

В семейноправната доктрина промените в законодателствата на европейските страни относно фактическото съпружеско съжителство се означават с понятието „тиха революция“¹²⁸. В хода на реформирането на основните положения на фактическите отношения следва да бъде даден отговор на принципните въпроси: 1) „Заслужава ли явлението позитивно отношение от правото?“; 2) „Как да се отрази в закона това

¹²⁷ Вж. Цанкова, Ц. Пак там, с. 9.

¹²⁸ Така Цанкова, Ц. За понятието и определението на фактическото съпружеско съжителство. – *Юридически свят*, 2002, № 1, с. 43.

отношение?“ (при утвърдителен отговор по т. 1); 3) „Каква да бъде мярката за евентуално правно уреждане?¹²⁹“. Цялото изложение на настоящото изследване дотук навежда към положителен отговор на първия въпрос, а вторият и третият ще бъдат анализирани подробно в настоящата точка.

Като за начало, може да бъде подкрепено предложението в доктрината на чл.-кор. проф. д.ю.н. Цанка Цанкова за създаване на обща норма в Семейния кодекс, която да закрепва принципното положение, че „*Фактическото съпружеско съжителство има правно значение в предвидените от закона случаи*“¹³⁰. По този начин ще се отдаде дължимото на това социално явление, като се признае то за институт на семейното право. Оттам нататък чрез законодателната дейност на народните представители понятието ще бъде изпълвано със съдържание и към съжителството на семейни начала ще могат да бъдат привързвани отделни правни последици, регламентирани в Семейния кодекс или в други нормативни актове на частното и публичното право.

Положителен момент при уреждането на обща норма в посочения смисъл е създаването на добра изходна позиция за узаконяването на института, без да бъде той дефиниран в Семейния кодекс. Това ще гарантира на законодателя гъвкавост при предвиждането на допълнителни квалифициращи признаци на съжителството за целите на регулирането на обществените отношения в дадена материя. Такива добавъчни характеристики биха могли да бъдат продължителността на съвместния живот, наличието на родени в него деца, обитаването на общо домакинство и други.

Преди да бъдат разгледани и другите конкретни предложения за нормативни промени, свързани с фактическото съпружеско съжителство, следва да бъде направено предварителното уточнение, че регламентацията му далеч не означава промяна в гражданското състояние на партньорите. По този начин се избягва институционализирането на това явление, което напълно съответства на имплицитно заявената чрез несклучването на граждански брак воля на съжителстващите лица сами да определят правилата на съвместния си живот.

Безспорно една от най-съществените и респективно най-наложителни промени във връзка с правния режим на фактическото съпружеско съжителство е придаването му на правно значение с оглед произхода на децата. Това би могло да бъде постигнато чрез допълването на разпоредбите на Семейния кодекс с текст, който да гласи, че „*За баща на детето се счита партньорът на майката, ако детето е родено по време на фактическото съпружеско съжителство или преди да са изтекли триста дни от прекратяването му*“¹³¹. Такава уредба би съответствала на конституционно и законово

¹²⁹ Тези въпроси идентифицира чл.-кор. проф. д.ю.н. Цанка Цанкова в **Цанкова, Ц.** За понятието и определението на фактическото съпружеско съжителство. – *Юридически свят*, 2002, № 1, с. 43.

¹³⁰ **Цанкова, Ц.** Фактическото съпружеско съжителство и българското семейно право. С.: Фенея, 2000, с. 171 и **Цанкова, Ц.** Произход (предизвикателства пред правната уредба). – *Юридически барометър*, 2018, бр. № 17, с. 14.

¹³¹ Отново това предложение в доктрината е отправено от чл.-кор. проф. д.ю.н. Цанка Цанкова. Вж. повече в **Цанкова, Ц.** Фактическото съпружеско съжителство и българското семейно право. С.: Фенея, 2000, с. 165-170.

закрепения принцип за равенство на децата, родени във и извън брака¹³². Това е така, тъй като идентична презумпция въвежда чл. 61, ал. 1 от СК в духа на известната сентенция на Паул от Д. 2.4.5, която гласи, че „Баща е този, когото бракът посочва.” („*Pater... is est quem nuptiae demonstrant*”).¹³³ Не е била непозната на римското право също така и презумпцията, според която детето се считало за законно, ако било родено не по-рано от шест месеца след сключването на брака и не по-късно от десет месеца след прекратяването му. Определянето на тези периоди намира почва в наблюденията относно възможното времетраене на бременността¹³⁴.

Предложената правна конструкция би кореспондирала с едни от най-често срещаните житейски ситуации, в които съжителстващите семейни двойки попадат. Както бе вече аргументирано по-горе, у нас все повече деца се раждат извън брака, а сключването на такъв отдавна не се счита за морално наложително, когато се очаква появата на поколение. В тази връзка оправдано е да бъде споделено казаното от френския юрист Марсел Планиол, а именно „Трябва да се съжсаява, че презумпцията за бащинство е ограничена само за случая, когато е налице формален брак. Има един твърде голям брой „незаконни семейства“, при които мъжът и жената живеят като съпрузи в явен конкубинат, в много от тези случаи те се представят като съпрузи. При тях бащинството е достатъчно сигурно, то е признато от бащата и от майката и може да се каже че законът, като не го признава, просто си затваря очите пред очевидното. Здравият разум, както и римските и обичайните традиции, би трябвало да ни позволят да смятаме родените от явен конкубинат деца като имащи един безспорен баща.”¹³⁵.

Проблемът, на който презумпцията за бащинство във връзка с фактическото съпружеско съжителство ще даде разрешение, се състои в това, че понастоящем, ако не бъде използван някой от другите способи за установяване на произход – припознаване (чл. 64 СК) или по исков ред (чл. 69 СК), съществува опасност детето да остане с неустановено бащинство. Така ще бъде обективно невъзможно да възникнат отношения на родство между него, другия родител (тъй като произходът от майката е винаги установен при раждането) и роднините на бащата. Това би означавало то да бъде лишено от редица права, които установеният произход му гарантира – в материята на издръжката, наследяването и други. С основание би могло да се твърди, че гореспоменатите способи не могат всякога да заместят липсата на презумпцията за бащинство. Достатъчна е пасивността от страна на съжителстващият с майката мъж да припознае детето. Нещо повече, възможно е родителят да се намира в невъзможност за извършване на правния акт за припознаване поради недееспособност. Недееспособността би го възпрепятствала също така да оспори вече установено

¹³² Вж. чл. 47, ал. 3 КРБ и чл. 2, т. 5 СК.

¹³³ **Брайков**, В. Римският мираж „презумпция за бащинство”. - *Ius Romanum*, 2017, № 1 - Familia, с. 271.

¹³⁴ **Андреев**, М. Римско частно право. С.: Софи-Р, 1993, с. 198.

¹³⁵ Цитатът е по статия на чл.-кор. проф. д.ю.ю.н. Цанка Цанкова, публикувана в списание *Ius Romanum*. Вж. **Цанкова**, Ц. Въпроси на българското семейно право. – *Ius Romanum*, 2017, № 1 - Familia, с. 24.

бащинство по реда на новата разпореда на чл. 62, ал. 5 от СК¹³⁶, но тази хипотеза не би накърнила интересите на детето в толкова висока степен, защото тя предполага вече установен произход от друго лице.

Без съмнение презумпцията за бащинство във връзка с фактическото съжителство на родителите следва да разкрива същите правни характеристики като тази, основана на брака. Поради това тя ще може да бъде оборвана чрез предявяване на отрицателен установителен иск, идентичен с този, от който може да се ползва съпругът по реда на чл. 62, ал. 5 СК. До оборването на презумпцията детето ще бъде с установен произход от баща и ще може да се ползва от редица права, които произходът му обезпечава. Така то ще има правото на издръжка от този родител (чл. 143 СК) и ще бъде негов необходим наследник от първи наследствен ред, разполагайки респективно с право на запазена част от наследството (чл. 28, ал. 1 от Закона за наследството).

Друга проблематична и много специфична материя във връзка със съществуването на фактическо съпругеско съжителство е тази на осиновяването. Както имаше повод вече да се посочи в настоящото изследване, действащото право не позволява едно лице да има повече от един осиновител, освен ако осиновителите не са съпрузи (чл. 81, ал. 1 СК). Не е възможно също така партньорът на родителя да осинови неговото дете, отново с изключение на хипотезата, в която този партньор е съпруг на родителя (чл. 81, ал. 3 СК). Може да се сподели становището, че уредбата на осиновяването в настоящия ѝ вид накърнява правото на семейство на лицата, които живеят на съпругески начала, тъй като потенциално може да представлява пречка пред реализирането на желанието на едно семейство да има дете и на шанса на едно дете да има родители. Не без основание бихме си задали въпроса в такъв случай защо партньорите не сключат граждански брак, за да се справят с пречките, които поставя пред тях законът. От друга страна, е ли това оказване на натиск върху лицата да преприемат едно поведение, което те субективно не желаят и което освен всичко останало влече след себе си редица правни последици в тяхната лична и имуществена сфера? Няма съмнение, че решението за осиновяване на дете следва да почива на сериозните намерения на бъдещите родители да го възпитават и да се грижат за осигуряването на една спокойна, стабилна и здравословна семейна среда за него, но при настоящата социална реалност изглежда несправедливо тези намерения да могат да бъдат демонстрирани единствено чрез сключването на граждански брак.

Преодоляването на посочените две забрани крие своите опасности и резервите към него могат да бъдат в най-различни посоки – социални, морални, юридически. При всички положения обаче, материята на осиновяването е една от най-чувствителните за уреждане и създава предизвикателството пред законодателя винаги да съобразява висшия интерес на детето и чувствителността на отношенията родители-деца при регламентирането ѝ. Всички изложени по-горе аргументи за наложителност на

¹³⁶ Разпоредбата гласи следното: „Трето лице, което твърди, че е биологичен баща на детето, може да оспори бащинството до изтичане на една година от узнаването на раждането. Този иск задължително се съединява с иск за установяване на произход. Съдът решава спора, като взема предвид интереса на детето.”.

придаването на правно значение на фактическото съпружеско съжителство са приложими и тук. Не бива правото на свободна реализация на личността и правото на семейство да бъдат поставяни от едната страна на везната на справедливостта, а интересите на децата – в срещуположното блюдо. Тези ценности следва да се намират на една и съща плоскост и това може да бъде извършено единствено чрез постигането на взаимодействие и баланс между тях.

Може да се твърди, че това би било осъществено именно чрез признаването на възможността лица, намиращи се във фактическо съпружеско съжителство, да осиновяват едновременно, както и тази партньорът на родителя да осиновява неговото дете. Така на практика децата, отглеждани в семейства на родители, сключили брак, ще бъдат равнопоставени във всяко едно отношение с тези, израснали в условията на фактически съюз. За целта в Семейния кодекс следва да бъде въведен текст със съдържанието, което е било предложено още със законопроекта за нов Семейен кодекс от 2008 г.¹³⁷, а именно, че забраната за осиновяване от две лица не се прилага по отношение на партньора на родителя при регистрирано фактическо съпружеско съжителство, както не намира понастоящем приложение за съпруга на родителя.

Би могла да бъде направена и още една прогресивна стъпка, като се допусне едновременното осиновяване от две лица, които се намират във фактическо съпружеско съжителство. Разбира се, за да бъдат гарантирани правата и законните интереси на осиновения, това фактическо съжителство трябва да отговаря на допълнителни характеристики, които да го превръщат в квалифицирано такова. Освен напълно резонното изискване за регистрация, би могло да се постави като условие фактическите отношения на потенциалните осиновители да са продължили известно време след осъществяването на тази регистрация, като за целите на доказването да се използват допустимите по закон средства. Справедлив период би бил двугодишният, тъй като житейски това би означавало, че партньорите са изградили вече свои семейни отношения, общност на интереси и трайна ангажираност. Освен това, ако лицата са регистрирали съжителството именно с идеята да разполагат с възможността да осиновят дете съвместно, изчакването да изтече двугодишният срок би засвидетелствало силното им желание и готовност да поемат отговорността да бъдат родители.

Следващото предложение *de lege ferenda* се състои в предоставянето по силата на закона, след раздяла и при непостигането на съгласие по този въпрос от партньорите, на срочно право на ползване на семейното жилище на един от тях, ако на него по една или друга причина е възложено упражняването на родителските права. За да бъде реализирано това обаче, следва да бъде допълнено понятието за „семейно жилище” в пар. 1 от ДР на СК в смисъл, че в обхвата му попадат и жилищата, обитавани от лица във фактическо съпружеско съжителство и техните ненавършили пълнолетие деца.

¹³⁷ Вж. чл. 85, ал. 3 от Законопроект № 802-01-37 от 01.04.2008 г.

В Принципите на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи (Принципите) са предвидени допълнителни признаци на фактическите отношения, за да бъде предоставено от компетентния орган ползването на семейното жилище и покъщнината на един от партньорите. За целта е необходимо фактическият съюз да е квалифициран по смисъла на Принцип 5:1, т. 2 и Принцип 5:18, т. 2, а именно - партньорите да са били в дълготрайна връзка от поне пет години или да имат общо непълнолетно или нуждаещо се от тяхната издръжка дете. Принципите не обвързват предоставянето на срочното право на ползване на семейното жилище и покъщнина с упражняването на родителските права (вж. чл. 56, ал. 2 СК). За да бъде консистентен режимът на семейните отношения по вътрешното ни право обаче, по-удачно е да бъде предвидено такова изискване с цел доближаване на положението на лицата във фактическо съпружеско съжителство до това на тези в брак, без то да се изравнява напълно. Именно заради запазването на различие между институтите се предлага да се въведе елементът срочност. Практично би било закрепването на сходно правило и при смърт на един от партньорите, като в този случай срокът за ползване¹³⁸ би послужил на преживелия партньор да вземе мерки относно обезпечаването на жилищните нужди на семейството.

Друго положително разрешение, което дават Принципите, е свързано с предоставянето на право на иск за издръжка при прекратяване на квалифициран фактически съюз. Така при раздялата на партньорите, които са били в дълготрайна връзка от поне пет години или имат общо дете, право на такъв иск има този от тях, който се намира в затруднено финансово положение и не може да посрещне нуждите си. При произнасянето по иска за издръжка компетентният орган трябва да държи сметка за следните фактори: грижата за децата, разпределението на задълженията през време на фактическия съюз, възрастта, здравословното състояние и работоспособността на партньорите, продължителността на съюза и всеки брак, регистрирано партньорство или друг фактически съюз¹³⁹. Може да бъде отчетено като позитивно въвеждането на изискване за съобразяване на тези обстоятелства, тъй като по този начин биха били защитени интересите на икономически по-слабия партньор, без да се злоупотребява с по-благоприятното финансово положение на другия. По-нататък, принцип 5:21 (Ограничение във времето и начин на плащане) предвижда определянето на срок, включително предоставянето на правото на издръжка като безсрочно, да бъде изцяло в дискрецията на компетентния орган. Най-подходящо с оглед българската уредба на института на издръжката би било правото на иск за издръжка да бъде предвидено като срочно при фиксиран максимален срок, в рамките на който съдът да се движи, преценявайки всички горепосочени фактори. В изключителни случаи този срок би могъл да бъде продължаван, каквото е и разрешението по отношение на издръжката на бивш съпруг, дадено в чл. 145, ал. 2 СК.

¹³⁸ Принципите предвиждат този срок като шестмесечен – Вж. Принцип 5:22 (Право на обитаване на семейното жилище).

¹³⁹ Вж. Принцип 5:20 (Издръжка).

Последното предложение, свързано с легализирането на фактическото съпружеско съжителство като пълноправен институт на семейното право, се състои в предвиждането на условия и пречки, сходни с тези за сключването на граждански брак по чл. 6 и 7 СК, а именно – пълнолетие на съжителстващите лица, отсъствие на болести и родство. Тези обстоятелства, разбира се, биха могли да бъдат контролирани единствено чрез регистрирането на фактическия съюз по законово установен ред. В хипотезата, в която такава регистрация не е извършена, партньорите ще трябва чрез допустимите доказателствени средства да удостоверяват наличието на фактически отношения с цел да се ползват от едни или други последици, които законът придава на съвместния им живот.

Така, чрез предвиждането на този екзистенц-минимум на правна уредба на фактическото съпружеско съжителство, правопорядъкът ще отговори на нуждите на обществото в този конкретен момент от неговото развитие. Признаването, че този социален феномен е реалност, което досега законодателят уклончиво е правил чрез спорадичната му уредба в различни нормативни актове, не би имало за резултат ерозия на традиционните нравствени и духовни принципи на обществото, каквито опасения все още битуват. Точно обратното – ще утвърди още веднъж семейството като ценност, за която държавата се грижи и към зачитането на която лицата следва да бъдат насърчавани.

Заключение

Допълването на действащата уредба с норма, която да въздигне фактическото съпружеско съжителство в пълноправен институт на семейното право, както и разширяването на действието на презумпцията за бащинство и по отношение на лица, живеещи на семейни начала, въвеждането на възможност за партньори, които не са сключили граждански брак, да осиновяват съвместно, както и за партньора на родителя да осинови детето на последния, представляват необходими законодателни изменения, които фактическата реалност сама извиква на живот. Тези нормативни промени, наред с разширяването на приложното поле по отношение на фактическите партньори на уредбата на предоставянето на право на ползване на семейното жилище при смърт или прекратяване на отношенията, установяването на възможност за такива лица да предявяват иски за издръжка след раздяла и регламентирането на условия и пречки за регистрирането на фактическо съпружеско съжителство ще доближат българското законодателство до това на преобладаващата част от държавите в Европейския съюз и немалко от тези в световен мащаб.

Неоспоримо е обстоятелството, че е време българският законодател да отговори на нуждите на действителната структура на обществото що се отнася до моделите за създаване на семейство. За тази цел постоянно повдиганият се и стихващ дебат, заглушаван от консервативни аргументи и неоснователни опасения от обезличаване на традиционния институт на брака, следва да бъде пренесен в пленарна зала. Така може с

надежда да се очаква, че в резултат на впрягането на експертния ресурс, с който законодателната власт разполага, фактическото съпружеско съжителство като институт, за чиято стабилност, чувствителност и публичност свидетелстват правни, литературни източници и надгробни надписи още от времето на римското право¹⁴⁰, ще намери своето място в българската кодифицирана уредба на семейните отношения. По този начин фактическото положение най-после ще получи своето нормативно битие.

¹⁴⁰ Така **Фернандес де Бухан**, А. Взаимната връзка между социалната действителност, правната традиция и християнския морал в римския брак. – *Ius Romanum*, 2017, № 1 - Familia, с. 166.

Използвана литература

1. **Андреев, М.** Римско частно право. С.: Софи-Р, 1993;
2. **Антоколская, М.** Съжителство без брак в Европа: Напрежението между идеологията за не регламентирани и поривите за защита на по-слабата страна, достъпно на: http://www.cwsp.bg/upload/docs/Non_marital_cohabitation_Antokolska_.pdf;
3. **Белов, М.** Българската конституционна идентичност. С.: Сиби, 2017;
4. **Брайков, В.** Римският мираж „презумпция за бащинство”. - *Ius Romanum*, 2017, № 1 – Familia;
5. **Диков, Л.** Курс по Българско гражданско право, Том II, Семейно право, II издание. С.: Университетска печатница, 1941;
6. **Ербянова, Г., А. Богданова.** В подкрепа на отрицателния отговор. Дискусия XI – Следва ли да бъдат уредени фактическото съпружеско съжителство и регистрираните партньорства? В: Брач и отношения между съпрузите. П.: УИ „Паисий Хилендарски”, 2022;
7. Законопроект № 802-01-37 от 01.04.2008 г.
8. **Калайджиев, А.** Облигационно право. Обща част. Осмо преработено и допълнено издание. С.: Сиби, 2020;
9. **Матеева, Е.** Семейно право на Република България. Разширен лекционен курс по новия Семейен кодекс (2009). С.: ВСУ „Черноризец Храбър”, 2010;
10. **Меворах, Н.** Семейно право. Трето основно преработено издание. С.: Държавно издателство „Наука и изкуство”, 1962;
11. **Ненова, Л.** Семейно право на Република България, Второ основно преработено издание, С.: Софи-Р, 1994;
12. **Ненова, Л.** Семейно право на Република България, Нова редакция проф. Методи Марков, Трето основно преработено и допълнено издание по новия Семейен кодекс от 2009 г., Книга Първа. С.: Софи-Р, 2009;
13. **Ненова, Л.** Семейно право на Република България, Нова редакция проф. Методи Марков, Трето основно преработено и допълнено издание по новия Семейен кодекс от 2009 г., Книга Втора. С.: Софи-Р, 2010;
14. **Новкиришка-Стоянова, М.** Concubinatus. В: Актуални въпроси на семейното и наследственото право. Сборник в памет на проф. Лиляна Ненова. С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2017;
15. Проучване на Националния статистически институт на Република България, озаглавено „Бракове, бракоразводи и раждания в България в началото на XXI век.”, достъпно на: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Marriages_and_births_in_Bulgaria/bg&oldid=429308
16. **Рачев, Т.** Еднополовите бракове в светлината на римското право. В: Сборник научни изследвания в памет на доц. д-р Кристиан Таков. С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2019;
17. **Семов, А.** Неприлагане на правото на ЕС поради зачитане на националната идентичност. – Електронно издание Lex.bg, 16 ноември 2020, достъпно на: <https://news.lex.bg/%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B>

[0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%B7%D0%B0/#_ftn5;](https://www.challengingthelaw.com/semеino-i-nasledstveno-pravo/faktichесko-sajitelstvo/)

18. **Ставр**, Ст. Фактическото съжителство – квазибрак или факт на нормативни стероиди? - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 20.05.2012 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semеino-i-nasledstveno-pravo/faktichесko-sajitelstvo/>;
19. **Ставр**, Ст. Лесли Грийн – за сексуално/полово неутралния брак. - Професионален правен сайт „Предизвикай правото!“, 01.02.2015 г., достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semеino-i-nasledstveno-pravo/green-polovoneutralen-brak/>;
20. **Сталев**, Ж. Културно-възпитателно значение на правораздаването. Встъпителна лекция, публикувана в Годишника на Софийския университет, Юридически факултет. т. XXXII (1941-1942). С.: Унив. печ., 1942;
21. **Сталев**, Ж. Нормативната сила на фактическото. Трето издание. С.: Сиела, 2022;
22. Стенограми от заседания на Четиридесетото Народно събрание от обсъжданията на Проекта за Семейен кодекс № 802-01-37 от 25.09.2008 г. и 26.09.2008 г.
23. **Тодорова**, В., Д. **Топузов**. Принципи на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи. – *Правна мисъл*, Институт за държавата и правото, 2021;
24. **Тодорова**, В. В подкрепа на утвърдителния отговор. Дискусиия XI – Следва ли да бъдат уредени фактическото съпружеско съжителство и регистрираните партньорства? В: Брак и отношения между съпрузите. П.: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022;
25. **Фаденхехт**, Й. Лекции по Българско семейно право, 1919;
26. **Фернандес де Бухан**, А. Взаимната връзка между социалната действителност, правната традиция и християнския морал в римския брак. – *Ius Romanum*, 2017, № 1 – Familia
27. **Цанкова**, Ц. Фактическото съпружеско съжителство и българското семейно право. С.: Феня, 2000;
28. **Цанкова**, Ц. За понятието и определението на фактическото съпружеско съжителство. – *Юридически свят*, 2002, № 1;
29. **Цанкова**, Ц. Наследяването при фактическото съпружеско съжителство. – *Собственост и право*, 2002, № 10;
30. **Цанкова**, Ц. Произходът на децата от фактическото съпружеско съжителство. – *Собственост и право*, 2006, № 9;
31. **Цанкова**. Ц. Реформата в българското семейно право. – *Общество и право*, 2007, № 1;
32. **Цанкова**, Ц. Въпроси на българското семейно право. – *Ius Romanum*, 2017, № 1 – Familia;
33. **Цанкова**, Ц. Новият Семейен кодекс – кодекс на съгласието и на особената закрила на децата. – *Общество и право*, 2009, №7;

34. **Цанкова, Ц.** Три предложения de lege ferenda за изменение и допълнение на Семейния кодекс. – В: *Семейните отношения в променящия се свят. Правни, социологически и икономически измерения*. С.: Сиби, 2014;
35. **Цанкова, Ц.** Произход (предизвикателства пред правната уредба). – *Юридически барометър*, 2018, бр. № 17;
36. Население и демографски процеси през 2021 г. Национален статистически институт на Република България, достъпно на: https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2021_6IY8TD4.pdf;
37. **Antokolskaia, M.** Harmonisation of Family Law in Europe: A Historical Perspective. Intersentia, 2006;
38. **Antokolskaia, M.** Economic consequences of informal heterosexual cohabitation from a comparative perspective: respect parties' autonomy or protection of the weaker party? В: *Семейните отношения в променящия се свят*, С.: Сиби, 2014;
39. **Berger, A.** Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953;
40. **Berriain Flores, I.** Las uniones no matrimoniales y el derecho al libre desarrollo de la personalidad (A propósito de la sentencia del Tribunal Constitucional 93/2013, de 23 de abril). – *Derecho privado y Constitución*, 2014, № 28;
41. **Boele-Woelki, K., Fr., Ferrand, B., Gonsales, C., Jantera-Jareborg, L., Maarit, M. D., Nigel, V., Todorova.** Principles of European Family Law Regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in de facto Unions. Cambridge – Antwerp – Portland, Intersentia, 2019;
42. **Bueno Medina, L.** The spanish relationships legislation. In: *Common Core and Better Law in European Family Law*, ed. by Katharina Boele-Woelky. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2005;
43. **Forder, C.** European Models of Domestic Partnership Laws: The Field of Choice. – *Canadian Journal of Family Law*, 2000, № 17;
44. **Giudo Alpa, P.** Future of family contracts, comparative law and European Law. – *European Business Law Review*, Vol. 21, No. 1, February 2010, достъпно на: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/Events/20081211_Brussels_Practising_Family_Law_in_Europe/EN_Alpa.pdf;
45. Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights - Right to marry, 2021, достъпно на: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_12_ENG.pdf;
46. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights – Right to respect for private and family life, 2021, достъпно на: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf;
47. **Kaa, D. Van de.** Europe's Second Demographic Transition. – *Population Bulletin*, 1987, № 42;
48. **Kiernan, K.** The Rise of Cohabitation and Childbearing Outside Marriage in Western Europe. - *International Journal of Law Policy and the Family*, Oxford: Oxford University Press, 2001, № 15;
49. Marriage and divorce statistics – Statistics Explained, достъпно на: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

[explained/index.php?title=Marriage and divorce statistics#A_rise_in_births_outside_marriage](https://www.government.nl/topics/marriage-cohabitation-agreement-registered-partnership/marriage-registered-partnership-and-cohabitation-agreements)

50. Marriage, registered partnership and cohabitation agreements. Официален уебсайт на Правителството на Нидерландия. Достъпно на: <https://www.government.nl/topics/marriage-cohabitation-agreement-registered-partnership/marriage-registered-partnership-and-cohabitation-agreements>;
51. **Mol**, C. Reasons for Regulating Informal Relationships: A comparison of nine European jurisdictions. – *Utrecht Law Review*, Vol. 12, Issue 2 (June), 2016;
52. **Perben**, D. Le pacte civil de solidarité, Réflexions et propositions de réforme. Ministre de la Justice, 2004, достъпно на: https://www.gisti.org/IMG/pdf/rapport_2004-11-30_pacs.pdf;
53. **Probert**, R., M., **Harding**. England and Wales. IEL Family and Succession Law. Kluwer Law International BV, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, 2016;
54. **Sanz Caballero**, S. Unmarried cohabiting couples before the European Court of Human Rights: parity with marriage? – *The Columbia Journal of European Law*, 2005, Vol. 11, No. 1;
55. **Scherpe**, J. The Present and Future of European Family Law, Volume IV of European Family Law. Cheltenham – Northampton, Edward Elgar Publishing, 2016;
56. **Schwab**, D., P. **Gottwald**, S. **Lettmaier**. Family and Succession Law in Germany. IEL Family and Succession Law. Kluwer Law International BV, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, 2012;
57. **Toner**, H. Partnership Rights, Free Movement and EU Law. Bloomsbury Publishing, 2004.